

ANA TILI

HÁM OQÍW SAWATLÍLLÍGÍ 2

1-bólim. Uliwma orta bilim beriw mektepleriniń
2-klasi ushın sabaqlıq

*Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministrligi
basıp shıǵarıwǵa usınıs etken.*

TASHKENT – 2021

UOK 811.512.121(075.3)
KBK 81.2(5Óz-6Kap)я71
О 60

Dúziwshiler:

**SH. ÁBDINAZIMOV, B. QUTLÍMURATOV,
Z. ISMAYLOVA, P. SALIEVA, G. QUTLÍMURATOVA**

Pikir bildiriwshiler:

G. A. Allambergenovna – QMU qaraqalpaq til bilimi kafedrası docenti.

M. Qurbanov – NMPI qaraqalpaq til bilimi kafedrası oqıtıwshısı, filologiya ilimleriniń kandidatı.

M. Tileuova – Nókis qalalıq 27-sanlı ulıwma orta bilim beriw mektebiniń baslawısh klass muǵallımı.

Ana tili hám oqıw sawatlılıǵı 1-bólim [TEKST]: 2-klass ushın sabaqlıq / Sh. Ábdinazimov [hám basqalar.]. – Tashkent: Respublika bilimlendiriw orayı, 2021. – 120 b.

ISBN 978-9943-7299-4-0

UOK 811.512.121(075.3)
KBK 81.2(5Óz-6Kap)я71

Shártli belgiler

Sorawlarǵa juwap berin –

Oqın –

Sáwbetlesiń –

Eslep qalıń –

Respublikalıq maqsetli kitap qorı qarjıları esabınan basıp shıǵarıldı.

Original maket hám dizayn koncepciyası
Respublikalıq bilimlendiriw orayı tárepinen islendi.

ISBN 978-9943-7299-4-0

© Respublika bilimlendiriw orayı, 2021

MAZMUNÍ

I BÓLIM. ÓZBEKSTAN – WATANÍM MENÍŇ

**Ózbekstan –
Watanım!**

5

II BÓLIM. MEN, SEN, OL HÁM OLAR

13

**Mektebim –
ekinshi úyım**

18

**Tuwılǵan
kúniń menen!**

24

**Mákan puqaralar
jıyını**

III BÓLIM. TÁBIYAT INAMLARÍ

**Qorǵalatuǵın
haywanlar**

30

**Ier astında ne
bar?**

39

**Sayaxatshı
quslar**

48

**Qisqı uyqıǵa
ketetuǵın
haywanlar**

57

IV BÓLIM. SAP DENEDE – SAP AQÍL

66

**Awqatlanıw
haqqında nelerdi
bilemiz?**

78

**Súyektiń dári –
dármanları**

V BÓLIM. ÓNERIM – MAQTANÍSHÍM

**Óner – tawsılmas
ǵáziyne**

88

**Húrmetli
kásipler**

99

Bekkemlew

111

I BÓLIM. ÓZBEKSTAN – WATANÍM MENÍŃ

ÓZBEKSTAN-WATANÍM

Ózbekstan Respublikası – biyǵárez mámleket. Ózbekstannıń paytaxtı – Tashkent qalası. Ózbekstanda túrli millet adamları jasaydı. Olar biri-biri menen dos. 1-sentyabr Ózbekstan Respublikasınıń ǵárezsizlik kúni. Xalqımız bul kúndi hár jılı úlken kóterińkilik penen bayramlaydı.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Watan degenimiz ne?
2. 1-sentyabr qanday bayram?
3. Ǵárezsizlik sóziniń mánisi qanday?

2-tapsırma. Súwrettegi qaysı millet wákilleri ekenin tabıń.

3-tapsırma. Túsirilip qaldırılǵan sózlerdi ornına qoyıp oqıń.

Biz Ózbekstanda ... hám ... jasaymız. (tınısh, tatıw)

Ózbekstan ... milletli el. (kóp)

Tashkent qalasınıń kósheleri ... hám (keń, sulıw)

Qalamızda ... qabatlı hám ... jaylar salındı. (on altı, biyik)

Dostım Gúlsara ... qabatta, al bizler ... qabatta jasaymız. (on birinshi, on besinshi)

ÁZIZ ÓZBEKSTANÍM

Gúller bağı dástanım,
Tinish ashıq aspanım,
Baxtı kúlgen bostanım,
Áziz Ózbekstanım.
Balalığım, dáwranı,ım,
Toli tartqan kárwanım,

Qızıl – úygen qırmanım,
Áziz Ózbekstanım
Seniń menen baraman,
Men baxıtlı balaman.
Sağan sadıq bolaman,
Áziz Ózbekstanım

N. Muwsaev

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Ózbekstan haqqında ne ayılğan?
2. “Tinish ashıq aspanım” – degen qosıq qatarlarınıń mánisin qalay túsindińiz?

2-tapsırma. ”Men baxıtlı balaman” – degen temada sáwbetlesiń.

TASHKENT

Tashkent – gózzal, sulıw qala. Ol – Ózbekstan Respublikasınıń paytaxtı. Tashkentte biyik-biyik kóp qabatlı jaylar, miymanxanalar, muzeyler, teatrlar, parkler bar.

Tashkent qalasında sulıw kósheler, shıraylı bağlar kóp. Onda úlkenler de, jaslar da, balalar da seyil etip ráhátlenip dem aladı. Tashkent qalasına dúnyanıń basqa ellerinen kóp miymanlar keledi. Paytaxtıımızda hár túrli millet wákılleri jasadı hám jumıs isleydi.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Tashkent qanday qala?
2. Eń sulıw jer qaysı dep oylaysız?

 2-tapsirma. Súwretler tiykarında Tashkent qalasınıń búgingi kórinisine baylanıslı ózgerislerdi aytıp berıń.

 3-tapsirma. Tekstten zattıń atın bildiretuǵın sózlerdi tabıń.

QARAQALPAQSTAN – MENIŇ WATANIM

Watandı súyiw eń dáslep ata-anańdı, óz úyińdi, tuwǵan-tuwısqanıńdı súyiwden baslanadı. Biziń tuwılǵan jerimiz – Qaraqalpaqstan. Elimiz óz aldına ilimli, mádeniyatlı úlkege aylandı. Qaraqalpaqstanda kóp ǵana milletler jasaydı. Qaraqalpaqstannıń tábiyatı oǵada bay. Onıń kópshilik jerin Ústirt keńisligi alıp jatadı. Bul mal sharwashılıǵı ushın jaylı. Bizde gaz baylıqları bar. Tawlarınan qurılıs materialları ushın kóp nárse óndiriledi.

 1-tapsirma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Qaraqalpaqstanda qanday milletler jasaydı?
2. Biziń jerimizde qanday tábiyiy baylıqlar bar?

 2-tapsirma. “Bul qay jer?” atamasında sáwbetlesiw.

NÓKIS – QARAQALPAQSTANNÍŇ PAYTAXTÍ

Nókistiń turǵan jeri burın toǵaylıq bolǵan. Sol qalıń toǵaylıqtıń ornı sulıw kóriniske iye boldı. Kósheleri keń hám on altı qabatlı jaylar salınıp, zamanagóy tús alǵan qala kórkine kórk qosadı. Dúnyaǵa belgili I.V. Savickiy muzeyiniń jańa kórinisi sayaxatshılardı hayran qaldıradı. Ampiteatrda saltanatlı bayramlar hám úlken koncertler beriledi.

Aeroport hám temir jol vokzalı biziń úlkemizdi basqa qalalar, mámleketler menen baylanıstıradı.

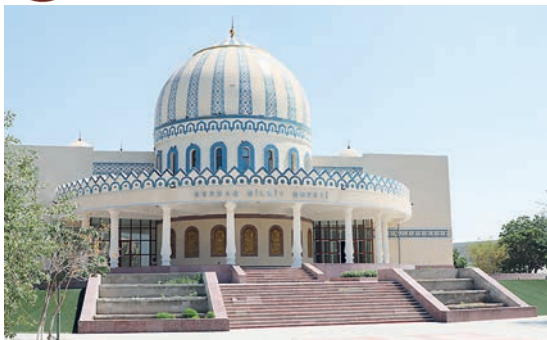

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Nókis qalasınıń burınǵı ornında ne bolǵan?
2. Paytaxtıımızda neshe qabatlı jaylar salınıp atır?
3. Aeroport hám temir jol vokzalı biziń úlkemizdi ne menen baylanıstıradı?

2-tapsırma. Bul qay jer? temasında sáwbetlesiń.

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍNÍŇ MÁMLEKETLIK NÍSHANLARÍ

Ózbekstan Respublikası bayraǵı 1991-jılı 18-noyabrde qabıl etilgen. 1992-jılı 2-iyulde Ózbekstan Respublikası gerbi qabıl etildi. Al 1992-jılı 10-dekabrde Ózbekstan Respublikası gimni qabıl etildi. Bul mámleketimiz nıshanları bolıp esaplanadı. Olar ózligimizdi ańlatıp, basqa mámleketlerden ajratıp turadı. Olarda sáwlelengen

hárbir kórinistiń óz mánisi bar. Mámleketimiz nıshanları milliy maqtanıshımız bolıp esaplanadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Ózbekstan Respublikası bayraǵı qashan qabıl etildi?
2. Ózbekstan Respublikası gerbi qashan qabıl etildi?
3. Ózbekstan Respublikası gimni qashan qabıl etildi?

2-tapsırma. Berilgen maǵlıwmatlardıń mámleketlik nıshanlardıń qaysısına tiyisli ekenligin tabıń.

1991-jılı 18-noyabr, Qumay qusı, 12 juldız, paxta, biyday, yarım ay, 1992-jılı 10-dekabr, qızıl reń, jasıl reń, 1992-jılı 2-iyul

3-tapsırma. Berilgen sózlerdi buwınlarǵa bólip oqıń. Ózbekstan Respublikası bayraǵı, gimn, gerb, mámleketlik nıshanlar.

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍNÍN BAYRAǴÍ

Paytaxtıımızǵa kirip kiyatırǵan hárbir miymannıń kózi eń dáslep aspanımızda jelbiregen eki bayraqqa kózi túsedı. Olardıń biri Ózbekstan Respublikası bayraǵı bolsa, ekinshisi Qaraqalpaqstan Respublikası bayraǵı. Bul eki bayraqtıń biyikligi 55 metr bolsa, uzınlıǵı 15 metr. Qaraqalpaqstan Respublikası bayraǵı 1992-jılı 9-aprelde qabıl etildi.

Quwantar jańa tuwǵan Ay,
Berip tur ol kórkem shıray,
Qádem at dep alǵa qaray,
Qaraqalpaqstan bayraǵı.
Kók reń – bul máńgi báhár,
Sarı reń – suw – gúmis gáwhar,
Jasılı jaslıqtı ańlatar,
Qaraqalpaqstan bayraǵı.

Bes dana juldiz – bes qala,
Tuwisqanlasqan dos qala,
Áyyemgi hám jas qala,
Qaraqalpaqstan bayrağı.

X.Saparov

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap berin.

1. Bayraqtağı kók reñ neni ańlatadı?
2. Bayraqtağı sarı reñ neni ańlatadı?
3. Bayraqtağı bes juldiz neni ańlatadı?

2-tapsırma. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikaları bayraqların salıstırın hám aytp berin.

BIZIN GERB

“Gerb” so‘zi nemis tilinen alingan. Patsha hám húkimdarlarğa miyras qalıwshı múlک belgisin ańlatqan. Bunnan 2500 jıl burın túrk xanı Oğuzxan dáwirinde túrk-she “tamğa” sózi de usı mánisti bildirer edi.

Quyash shashar altın shuğla,
Jer jáhándi bólep nurğa,
Insanlardı jarqın jolğa,
Bağdarlağan biziń gerb.
Kórinedi qorğan tawı,
Bul jerden el ıǵbal tawdı,
Bekkem miytin berik bawı,
Táriyiplegen biziń gerb.
Appaq paxta, altın masaq,
Mángilikke turar jasap,
Nurlanadı kúnge usap,
Qaraǵanda biziń gerb.
Jańa tuwǵan kóriner ay,
Keń qanatın jayǵan Qumay,
Alǵan hárbir júrekten jay,
Sonday sulıw biziń gerb.

X. Saparov

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Qumay qusı qanday mánini bildiredi?
2. Quyashtırń súwretinen neni ańlaymız?
3. Biyday hám salı oramlarınıń mánisi ne eken?

2-tapsirma. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikaları gerbin salıstırırń hám aytıp beriń.

ÚYREK HÁM QURBAQA

Burıńǵı ótken zaman-
da bir kólde úyrek penen
qurbaqa jasaptı. Úyrek qıs
túsiwden jıllı jaqlarǵa
ushıp ketedi eken. Al,
qurbaqa bolsa, qıs túsiw-
den suwdıń astına túsip
ketip, báhár shıqqansha sol
jerde qıslaytuǵın qusaydı.

Qıs ótip, báhár
máwsimi keliwden úyrek
jıllı jaqlardan ushıp
kelipti. Kóldiń jaǵasında
erkin júzedi. Al dostı uzın
ayaqların kerip warqıldaydı. Kúnlerdiń kúnde úyrek
qurbaqaǵa «hey, dostım, sen bir ómir usı kólde jasaysań!
Dúnyada kólden basqa ne kórdiń? Men bolsam, jáhándi
gezip júrmen. Barmaǵan jerim, baspaǵan tawım joq» dep
maqtanıptı. Qurbaqa bolsa, oǵan:

– Sende turaqlı Watan joq, dostım! Sen Watan, oǵan
muhabbat, sadıqlıq ne ekenligin bilmeyseń. Gúz keliwden
keteseń, báhár keliwden jáne qaytıp keleseń. Al, men
bolsam, ana jurtımda tabjılmay turmıs keshiremen. Onıń
bawırında jasaǵanıma shúkirlilik qılamın», – depti.

? **1-tapsirma.** Sorawlarğa juwap beriń.

1. Qurbaqa qay jerde jasadı?
2. Úyrek ne dep maqtandı?
3. Qurbaqanıń pikirine qosılasız ba?

? **2-tapsirma.** Naqıldıń mánisin aytıp beriń.
Tuwılğan jer – altın besik.

TÍRNALAR

Háy tırnalar, tırnalar,
Qayda ushıp barasız?
Aytıp ketiń, bir xabar,
Sizler usı kárasız,
Qalay jasay alasız?

Qıstan qorqıp, ol jerge,
Kárwan tartqan bolsańız,
Suwıq túsip kóllerge,
Muzday suwda tońsańız
Uya isleyik qonsańız?

Qonbasańız eger de,
Ele berin bilesiz,
Bunday eldi hesh jerde,
Taba almay ele siz,
Tağı aynalıp kelesiz.

Sh. Seyitov

? **1-tapsirma.** Sorawlarğa juwap beriń.

1. Bala tırnağa neni usınıs etip atır?
2. Tağı aynalıp kelesiz, – dep ne ushın aytadı?

? **2-tapsirma.** Bala hám tırna tilinen dialogtı dawam etiń.
– Tırnalar, qayda barasız?
– Qıs boldı, jıllı jaqlarğa ketiwimiz kerek?

II BÓLIM. MEN, SEN OL HÁM OLAR

MEKTEBIM – EKinSHI ÚYIM

MEKTEBIM

Bilim nurin shashasań,
Kelsem qushaq ashasań,
Dárya kibi tasaman,
Seni oylasam, mektebim.
Shashlarımdı sıypadıń,
Xanama hesh sıymadım,
Qushağıńda jaynadım,
Oynap-kúlip mektebim.
Aytsam gáptiń tórkinin,
Shadlı óter hár kúnim,
Sağınaman kórkińdi,
Gúl jaynağan mektebim.

Z. Yusupova

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Qosıqta mektep haqqında neler aytıladı ?
2. Sizge mektebińiz unay ma?

2-tapsırma. “Men hám biz” temasında sáwbetlesiń.

Meniń mektebim ...
Biziń klass xanamız ...
Meniń klaslaslarım ...
Ustazımız ...

BIZIÑ KLASS

Ishi jaqtı, jaqtı turar,
Barlıq waqta biziń klass.
Kútip qarar oqıwshılar,
Jolatpaydı shań ya patas.

Tártipli hám tazalıqlı,
Bizdegi hár oqıwshı-jas
Úlgi boldı, úlgi bolar,
Barlıq waqta biziń klass.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Klass ishinde nelerdi islewge bolmaydı?
2. “Úlgi boldı, úlgi bolar” degen qatarlardıń mánisin aytıp berıń.

2-tapsırma. Naqıldıń mánisin aytıp berıń.
Mektep múlki – óz múlkiń.

TAZALÍQ QÍZ GÚLAYÍM

Klasta tazalıq aǵzası,
Oqıwshı qızdıń tazası.
Patas bolsa kimde-kim,
Keledi soǵan ızası.

Ílayıq úlgi alıwǵa,
Shaqırar taza bolıwǵa,
– Ústińde kiriń joq pa? – dep
Qaraydı shashiń, qolıńa.

Tırnaǵı ósken balanı,
Há demey tawıp aladı.
Eskertiw jasap Gúlayım
Yadıńa onıń saladı.

X.Saparov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Gúlayım qanday qız?
2. Ne ushın Gúlayım taza bolıwǵa shaqıradı?
3. Siz tazalıq bolsańız ne islegen bolar edińız?

2-tapsirma. Hárbir adamdağı jaqsı hám jaman háreketler haqqında sáwbetlesıń.

MEN OQÍYMAN

Erte turıp, tez juwınıp
Tez kiyinip, bel buwınıp
Bilimniń jolın quwınıp,
Íqlas penen men oqıyman.
Qolğa kitap, dápter alıp,
Klasıma erte barıp,
Sabağımdı oqıp qanıq,
Íqlas penen men oqıyman.
Kópten artta hesh qalmayman,
Sabaqtan jalqaw bolmayman,
Tártipsizlik is qılmayman,
Íqlas penen men oqıyman.
Sabaqtan kesh qalmaslıqqa,
Uyqılap ańsız bolmaslıqqa,
Jalqawğa jol qoymaslıqqa
At salısıp, men oqıyman.

D.Nazbergenov

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Qosıqta ne ayılğan?
2. Ne ushın jalqaw bolgımız kelmeydi?

2-tapsirma. Tekstten paydalanıp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp oqırń.

... turıp, ... juwınıp
... kiyinip, ... buwınıp
Qolğa ... , ... alıp,

Klasıma ... barıp,
Sabaqtan ... qalmaslıqqa,
Uyqılap ... bolmaslıqqa.

3-tapsirma. «Men klasıma bariwğa asıgaman» temasında sáwbetlesıń.

QUWANÍP QALDÍ

Hámme ana mektebine qaray asıqpaqta. Al, Asqar she... . Mine, bulardı oylağanda Asqardıń kózine eriksiz jas keledi. Bıyl Asqar awılдаğı atasınıń úyinde jazğı dem alısın ótkerdi. Onı atası da quwana-quwana qarsı

aldı. Dostı Baltabay menen de apaq-shapaq bolıp qaldı. Keshte óristen mallardı alıp keldi. Awıldıń balaları menen qızıqlı oyunlar oynap, kólde shomılıp, taza hawada dem aldı. Hár kúni quwanışlı kúlkige tolıp ótti.

Bir kúni Baltabay menen ekewi atızdan qawın alıp kelmekshi boldı. Jolda atların jarıstırıp kiyatır edi. Asqardıń atı súrnigip, Asqar jerge ushıp tústı. Ayağı astında qayrılıp, ornınan tura almadı. Ozıńqırıp ketken Baltabay dárhal attıń basın irkip, Asqardıń janına keldi. Oğan járdemlesip, atqa otırğızıp awılğa alıp keldi.

Háp zamatta awıl adamları jıynalıp qaldı. Doktor da jetip keldi. Ol Asqardıń ayağın kórip:

– Sınğan eken, emlewxanağa alıp ketemiz, – dedi.

Bir jağınan ayağıınıń awırğanlıǵına qıynaladı. Ekinshi jağınan dosları menen birge mektepke bara almağanına kózine eriksiz jas keldi. Biraq, klaslas dosları Asqardıń izinen kelip, ótilgen sabaqlardı úyretip turdı. Ol buğan júda quwanışlı.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Asqar jazğı dem alısta qayda bardı?
2. Ol ne ushın qapa boldı?
3. Asqardıń dosları oğan qanday jardem berdi?

2-tapsırma. Awıldıń kórinisin táriyipleń hám Asqar balalar menen ne islegenin aytıń.

SHEBER QOLLAR

Mektepte “Sheber qollar” bar,
Men de oǵan aǵzaman.
Kórgizbemizdi jan, doslar,
Tamashalań bir zaman.

Onda bizler toqıǵan,
Kesteler kóz tartadı.
Súwretler kóp qarasań,
Íqlasıń shın artadı.

Qayta-qayta keledi,
Bir mártebe kelgenler,
“Sheber qollar” isine
Súysinedi kórgenler.
K.Aymanov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. “Sheber qollar” dógeregine kimler aǵza boladı?
2. Oqıwshılar bul dógerekte ne isleydi?
3. Qanday zatları toqıwǵa boladı?

2-tapsırma. Toqıw jibinen nelerdi toqıwǵa bolatuǵınlıǵı haqqında sáwbetlesiń.

MEN KISHKENE SHEBERMEN

Tigis tigip bilemen,
– Men – kishkene shebermen.
Úyretkenin anamniń,
Úǵıp dárhal isleymen.
Sarı atlas alıp,
Jiltır sádepler qadap,
Kóylek tiktik ekewimiz,
Quwırshaǵıma arnap.
Quwırshaqqa kiygizdik,

Sádeplerin ildirdik.
Kóylek turdı jarasıp,
Isimizden súysindik.

- ? 1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap berıń.
- 1."Sheber qollar" dógeresine kimler aǵza boladı?
 2. Sizler bul dógerekte ne isleysiz?

- 2-tapsırma.** Quwırshaqqa qanday kóylek tigiwge bolatuǵınlıǵı haqqında sáwbetlesıń.

TUWÍLGÁN KÚNÍŇ MENEN

TUWÍLGÁN KÚN

Adamnıń eń kóp saǵı-
nıp kútken bayramı –
bul onıń tuwılǵan kúni.
Bul kún biz dúnyaǵa
kelgen, bizge quwa-
nısh-shadlıqlar alıp
keletuǵın kún. Bul
sáne – senıń tariy-
xıń baslanǵan
kún. Tuvılǵan kún-
di shańaraq aǵza-
larıńız benen, jaqın
doslarıńız benen ót-
keriw ayırıqsha úlken
quwanış. Sizge jaqsı
tilekler menen usınǵan sawǵa
siz ushın umılmas waqıya bolıwı múmkin. Sawǵanıń
úlken-kishisi bolmaydı. Onı shın kewilden usınǵan
insannıń tilegi, jaqsı niyetleri jáne de quwandıradı. Eger
sizden quwanışlı kún qaysı kún dep sorasa, álbette
tuwılǵan kún dep juwap beresiz.

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Siziń tuwılǵan kúnińiz qaysı máwsimde boladı?
2. Tuwılǵan kúndi qalay belgileysiz?
3. Shańaraqta tuwılǵan kún qanday belgilenedi?

2-tapsirma. Shańaraǵıńızdaǵı jaqınlarıńızdıń tuwılǵan sánesi haqqında sáwbetlesıń.

TUWÍLGAN KÚN

Dúnya ashıp ómir esigin,
 İnsan atın sıylaǵan sizge,
 Anańızdıń aq súti búgin,
 Mádet berer júregińizge.
 Dos quwanıp, dushpan qabarıp,
 Kútip alǵan bul kúni Sizdi,
 Atańızdan súyinshi alıp,
 Tayarlaǵan besigińizdi.
 Bir jas qosıp hár tuwılǵan kúnde,
 Tanıtadı aqtı-qaranı.
 Kúnler, jıllar ótiwi múmkin,
 Bul kún ózgeshe bop qaladı.

A. Óteniyazova

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

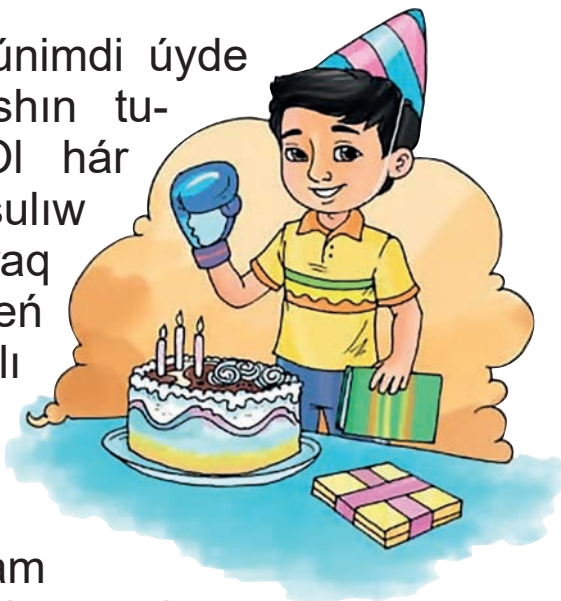
1. Náreste tuwılǵanda oǵan neler tayarlanadı?
2. Siz tuwılǵan kúnińizdi qalay belgileysiz?

 2-tapsırma. Qosıq qatarlarınan alıńǵan úzindini buwınlarǵa bólip oqıń. Súyinshi sózin qalay túsingenińizdi aytıp berıń.

A-ta-ńız-dan sú-yin-shi a-lıp,
Ta-yar-la-ǵan be-si-gi-ńiz-di.

MENIŇ TUWÍLGAN KÚNIM

Usı jılı meniń tuwılǵan kúnimdi úyde bayramladıq. Anam men ushın tuwılǵan kún tortın pisirdi. Ol hár qashanǵıdan da mazalı hám sulıw etip bezelgen. Bizler shańaraq aǵzalarımız benen torttı teń bólip jedik. Olardıń quwanışlı kelbeti menen qutlıqlawların esitip qattı quwandım. Sol kúni shańaraqta ózgeshe bir shadlıq bolǵanday edi. Ata-anam maǵan haywanatlar haqqında ertek kitap sawǵa etti. Al ajaǵam boks qolǵabın sawǵaǵa berdi.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Tuwılǵan kúndi kútip alıw ushın qanday tayarlıq kórilgen?
2. Ne ushın tort hár qashanǵıdan da mazalı hám sulıw etip bezelgen dep oılaysız?
3. Tuwılǵan kún iyesi ne ushın qattı quwandı?

 2-tapsırma. Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp tekstti oqıń.

Anam men ushın tuwılǵan kún ... pisirdi. Ol hár qashanǵıdan da ... hám ... etip bezelgen.

 3-tapsırma. Torttı táriyiplep berıń.

MENIŇ TUWÍLGAN KÚNIM

Dostımız Amangeldi,
Sawğağa top ákeldi.
Keshikpey keldi Alım,
Qolında shetka, sabın.
Amangúl, Ábilqasım,
Birge oqır, klaslasım,
Ákeldi gúl hám shar,
Sharında jazıwı bar.

Aq kóylek berdi anam,
Jarasıp turdı mağan.
Qutlıqlap atır hámme,
Qushağım toldı gúlge.
Dasturqan jayıldı keń,
Shadlanıp quwandım men.
Jaqsı eken tuwılğan kún,
Bul kúndi umıtar kim?

X. Saparov

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Tuwılğan kún iyesine qanday sawğalar berdi?
2. Ne ushın bul kúndi umıtpaymız?

2-tapsırma. Berilgen sózlerdi paydalanıp kishi tekst dúziń.

Tuwılğan kúniń menen, qanday sawğa, qutlıqlayman, qálemeymen, raxmet, keliń, aman bolıń, márhamat.

MIYMANĞA JAYÍLGAN DASTURQAN

1-tapsırma. Súwretlerge qarap, shańaraq aǵzalarına, miymanğa yaki bayram múnásibetine arnalğan dasturqan ekenligin tabıń.

2-tapsırma. Tekstti oqırn hám shańaraq aǵzalarıńız benen úyde tuwılǵan kúndi qalay ótkeriw tártibi haqqında sáwbetlesin.

Bizler shańaraqta on bir adam jasaymız. Keshe atam 80 jasqa shıqtı. Biziń úyge keń dasturqan jayıldı. Anam úlken qazanda palaw astı. Ájapam úlken tort pisirdi hám oǵan “Jasıńız qutlı bolsın” – dep jazdı. Atam bizlerge pátiya berdi hám hámmege raxmet ayttı. Atama berilgen sawǵalardı ashıwǵa men de járdemlestim. Ol maǵan eń jaqsı kóretuǵın balıq awlaw haqqındaǵı kitabın sawǵa etti.

DASTURQAN ÁTIRAPÍNDÁ OTÍRÍW ÁDEBI

Xalqımızda qonaq kútiwge ayırısha itibar beriledi. Dasturqan jayıw da bir óner. Olarǵa qoyılatuǵın zatlar, tartılatuǵın taǵamlar qonaqlardıń talǵamına qaraptańlanadı. Dasturqan azanǵı, túslik hám keshki awqatlarǵa bólinedi. Tayarlanǵan dasturqanda otırıwdıń da qaǵıydası bar:

1. Dasturqanǵa otırıwdan aldın qoldı jaqsılap juwıw kerek.
2. Dasturqanǵa otırıwda jası úlkenlerden keyin óz ornın bilip otırıw kerek.
3. Dasturqan dógereginde otırǵanlarǵa húrmet-izzet kórsetiw kerek.
4. Dasturqan dógereginde sóyleskende dawıstı kótermew, kereksiz sózlerdi aytpaw, qattı kúlmew kerek.
5. Awqattı jewde jası úlkenlerden keyin , ádep penen awqatlanıw kerek.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Dasturqan átirapında otırıwdan aldın ne islew kerek?
2. Ne ushın basqalar menen qattı baqırıp sóylemew, qattı kúlmew kerek?

2-tapsırma. Miymandı kútip alıw hám shıǵarıp salıwǵa baylanıslı sózlerdi aytıp berıń.

ЕЊ JAQSÍ SAWǴA

Gúljannıń tuwılǵan kúni edi. Baltabay aǵa qızın tuwılǵan kúni menen qutlıqlap, oǵan bir úlken top alıp keldi. Apası bir quwırshaq sawǵa etti, al aǵası bolsa sırtına “Ertekler” dep jazılǵan bir sulıw kitap sawǵa etti.

Gúljan top penen oynadı. Oynadı da onı bir shetke ısırıp qoydı. Qayıp oynaǵısı kelmedi. Quwırshaǵı menen biraz waqıt oynadı da, onı uyqılawǵa jatqızdı. Keyin aǵası bergen kitaptı ashtı da, oqıy basladı. Bir ertekti oqıp edi, endi qıdırıwǵa da, oynawǵa da shıqpadı. Televizorǵa da qaramadı.

– Gúljan, shayǵa kel! – dep shaqırdı apası.

– Házir, anajanıń, házir, azǵana qaldı, – dedi Gúljan kitapqa únılıp.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Gúljanǵa qanday sawǵalar berildi?
2. Top penen quwırshaqtı oynawdan ne ushın zerikti?

2-tapsırma. “Tuwılǵan kún tilekleri” temasında juplıqta, keyin kishi toparada dostıńızdıń tuwılǵan kúniń belgilew haqqında sáwbetlesıń.

MÁKAN PUQARALAR JÍYÍNÍ

MÁKAN PUQARALAR JÍYÍNÍ – MENÍŇ MAQTANÍSHÍM

Mákan puqaralar jiyını ózin-ózi basqarıw organı bolıp esaplanadı. Bul adamlar arasındaǵı qatnasıqlardı bekkemlewshi oray bolıp esaplanadı. Bul jer – balalardıń maydanshalarda oynaytuǵın, úlkenlerdiń jańalıqlar ashatuǵın jeri. Bul jerde járdemge mútáj adamlarǵa járdem beriw, usı aymaqta jasawshi adamlardıń turmısın jaqsılawǵa baylanıslı jaqsı jumıslar islewdi oylasıp aladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berin.

1. Mákan puqaralar jiyını degenimiz ne?
2. Ol ne ushın adamlar arasındaǵı qatnasıqtı bek-kemleydi dep aytamız?

2-tapsırma. Berilgen tekstten kimler, neler degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tawıp ayıp berin.

MENÍŇ AWÍLÍM

Biziń “Náwpir” awılımız rayon orayınan ádewir alista jaylasqan. “Náwpir” ataması dáryanıń jaǵasına jaqın bolǵanı ushın qoyılǵan bolsa kerek. Sebebi awılımızdan onsha qashıq emes jerde dárya kesip ótedi. Bul jer hárqanday qaladan kem emes. Asfaltlanǵan jollar menen qatara salınǵan jaylar arasınan mektepke baramız. Mekteptiń qasında eki qabatlı baqsha bar. Baqshaǵa inimdi aparıp, ózim mektepke baraman. Zamanagóy mektebimizge internet jalǵanǵan. Men turmısımızdı jaqsılaytuǵın jańalıq jaratqım keledi. Bul ushın ustazım menen birge islep atırman. Awılımızdıń orayındaǵı emlewxanaǵa baraman. Ol jerde anam isleydi. Ol adamlardı dawalaydı. Men mektep-

ten qaytqannan soń balalar maydanshasında oynaǵandı jaqsı kóremen. Keshte kóshe kúndizgidey jaqtı bolıp turadı. Keshqurın qońsılar jıynalıp jańalıqlardı talqılaydı. Kóshe balalardıń shawqımı menen tolıp ketedi.

Biziń kóshede ustazlar da, ustalar da, shıpkakerler de kóp, olar júdá tatıw jasaydı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Awıl haqqında nelerdi kóz aldınızǵa keltiresiz?
2. Siz bul maǵlıwmatlarǵa nelerdi qosqan bolar edińiz?

2-tapsırma. Qay jerge degen sorawǵa juwap beretuǵın sózlerdi tawıp aytıp beriń.

(úy) -ge,-ke, (mektep) -ge,-ke (baqsha) -qa,-ǵa (emlewxana) -qa,-ǵa (kóshe) -ge,-ke.

MENIŇ AWÍLÍM

Kúnnen – kúnge jasnaydı,
Meniń gózzal awılım.
Saylardan suwlar aǵıp,
Jasıllanar awılım.
Adamları miynetkesh,
Diyqan hám baǵman bolar.
Miymandos bir-birinen,
Miymanǵa kewli xosh bolar.

Qawın-ǵarbız piskende,
Mazası tildi úyirer.
Júzimleri solqım-solqım,
Salmaǵınan ózi úziler.
Alma hám almurtlar,
Altınday tawlanar.
Ánar-ánjir, behiler,
Shaqada shoqtay janar.

Z. Ishmanova

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qosıqta awıl haqqında neler ayılǵan?
2. “Shaqada shoqtay janar” degende neni túsiniwge boladı?

2-tapsırma. Tóمندegi sózlerden paydalanıp kishi tekst dúziń.

1. Pisken qawın-ǵarbız.
2. Miyweli baǵ.
3. Miyman kútken úy.

MENIŇ ATAM MOYNAQLÍ

Meniń atam Moynaqqlı. Ol Moynaq rayonındaǵı bir awılda tuwılǵan. Atam jas gezinen baslap-aq balıqshılıqqa qızıǵatuǵın bolǵan. Olar jasaytuǵın awıldıń adamları da Aral teńizine balıq awlawǵa baradı eken. Atam sazan, bekire, shortan, sıla, ılaqa, jayınlar haqqında kóp ǵana qızıqlı waqıyalardı aytıp beredi.

Balıqlar suwda jasap, suwǵa uwıldırıq shashıp kóbeyedi eken. Olar da adamlar sıyaqlı top-top bolıp jasaydı eken.

Men kinofilmlerden delfinler, akulalardı kórgen edim. Akula jırtqısh bolsa, delfinler adamlarǵa dos eken. Men jazda Moynaqqa barıp Aral teńizin kórmekshimen.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Tekstte qaysı rayon haqqında ayılǵan?
2. Balıqtıń qanday túrleri haqqında aytıp berdi?
3. Siz Moynaq rayonu hám balıqshılıq haqqında nelerdi bilesiz?

 2-tapsirma. Tekstten zattiń atın bildiretuǵın sózlerdi aytıp berіń.

MEKTEP JERINDE

Biziń mektep awıldıń shetinde jaylasqan. Mektep ushın ajratılǵan jer maydanı bar. Oǵan hár túrli miywe aǵashları hám palız eginleri, gúller egilgen. Mektep oqıwshıları jazǵı dem alıs kúnlerinde usı mektep jerine kelip turadı. Olar miywe aǵashların, eginlerdi tárbiyalaydı, suwǵaradı, gúllerge suw quyadı.

Mine, gúz boldı. Oqıwshılar tárbiyalaǵan miywe aǵashları óz jemisin beredi. Ásirese, almadan kóp ónim alınadı. Jıynap alıńǵan miywe menen palız eginleri qawın-ǵarbızlar, pıyazlar menen geshirler mektep asxanasına tapsırıldı.

Oqıw baslanǵannan keyin aradan kóp otpey-aq mektepte jıynalıp boldı. Onda awıl puqaralar jıyını baslıǵı mektep jerinde islegen balalarǵa raxmet ayttı, sıylıqlar berdi.

 1-tapsirma. Sorawlarǵa juwap berіń.

1. Balalar qanday miynet isledi?
2. Mektep jerine neler egildi?
3. Ne ushın awıl puqaralar jıyını baslıǵı oqıwshılarǵa raxmet ayttı?
4. Sizlerdiń mektebińizde mektep jeri bar ma? Onda neler ósedi?

 2-tapsirma. Berilgen naqıldıń mánisin bilip alıń.
Miynet penen er kógerer,
Jawın menen jer kógerer.

BIR AWÍL TARIYXÍ

Biziń awılımız Allaniyaz Óteniyazovtıń atına qoyılǵan. Mektebimiz aldında onıń súwreti salınǵan. Bizler awıl tariyxın sorastırǵanıımızda bul adamnıń xalqımızǵa islegen jaqsı islerin bilip aldıq.

Allaniyaz Óteniyazov – Ózbekstan Qaharmanı. Ol ómiri dawamında jetim-jesirler, jalǵız qalǵan insanlarǵa járdem bergen. Heshkimi joq adamlarǵa 42 jaydı ózi salıp bergen eken. Onıń 1999 – jılı ashqan “Saqawat” fermer xojalıǵında ashqan baǵı elege shekem miywe beredi. Sheńgellerden, jińǵıllardan tazalaǵan jerin ózi qoraladı. Alma, erik, shabdal sıyaqlı miywe aǵashların ekti. Suwsızlıqta ol Qızketken kanalı túbinen tań sáharden turıp, arbaǵa flaglerdi toltırıp suw tasıp nállerdi suwǵardı. Arba tabılmay qalsa, flagtı ózi arqasına salıp suw tasıptı. Nálleri aman qalıptı.

Miyweli baǵ hámmeniń yadına Allaniyaz Óteniyazov – Ózbekstan Qaharmanıń adamlarǵa etken jaqsılıqların yadına salıp turadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Allaniyaz Óteniyazov qanday insan edi?
2. Onıń nállerdi qutqarıw ushın islegen miynetin aytıp beriń.
3. Siziń awılıńızda qanday tariyxıy orınlar bar?

2-tapsırma: “Náldi qalay egemiz” temasında sáwbetlesıń.

Adamǵa yamasa zatqa menshiklenip arnalıp qoyılǵan atamalardıń qasındaǵı sózleri menen kelgende atamalar tırnaqshaǵa alınıp jazıladı. “Náwpir” máhállesi, “Doslıq” kanalı

MÁKAN PUQARALAR JÍYÍNÍ TARIYXÍN BILESIZ BE?

Hárbir insanğa ózi tuwılıp ósken qala, awıl áziz. Hárbir qala, awıldın óz tariyxı bar. Qaraqalpaqstan Respublikası aymağında tariyxıy orınlar júdá kóp. Ata-babalarımız tariyxı menen baylanıslı ańızlar, tariyxıy mağlıwmatlar da kóp.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Ózińizdiń ósken jerdiń atı ne ushın qoyılğan?
2. Qanday tariyxıy orınlardı bilesiz?

2-tapsırma. Qosıqtı oqıń. Shayır táriyiplegen tábiyat ózgerisleri siz jasap atırğan jerde qanday ekenligi haqqında sáwbetlesiń.

PASÍLLAR ALMASAR

Báhár kelse bağlarım,
Álwan gúlge búrkener,
Jazda biyik tawlarım,
Qushağıma keliń, – der.

Gúzde tolar dasturqan,
Palız, miywe, jemiske,
Qısta oynap qar boran,
Talpınamız, jeńiske,

Mehriban hám qádirdan,
Bizge ana tábiyat,
Pasıllardı almaslap,
Kórsetedi káramat.

3.Tapsırma. Kóp noqattıń ornına kerekli sózlerdi qoyıń.

Bul meniń ... (úyim, jayım, jasaw ornım). Ol awılıımızdıń ... (orayında, shetinde, arasında) jaylasqan. Bul jerde ... (kóp qabatlı, bir qabatlı, sulıw) jaylar salınğan. Azıq-awqat dúkanı (úyimizge, mektebimizge, kóshemizge) jaqın.

III BÓLIM. TÁBIYAT INAMLARÍ

QORǴALATUǴÍN HAYWANLAR

1-tapsırma. Súwrette berilgen haywanlardıń atların aytıń.

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ QÍZÍL KITABÍ

Qızıl kitap – joǵalıp ketiw qáwpi bolǵan ósimlik hám haywan túrleri haqqında eskertiwshi kitap bolıp esaplanadı.

Qızıl kitaplar xalıq-aralıq hám hárbir mámlekettiń ózine tiyisli bolıp bólinedi. Xalıq-aralıq “Qızıl kitap”ta pútkil dúnya júzi boyınsha joǵalıp baratırǵan ósimlik hám haywanlar kirgizilgen. Bunnan tisqari, túrli mámleketlerdiń de óziniń “Qızıl kitap”ları bar. Biziń mámleketimizdiń bunday kitabı – “Ózbekstan Respublikası Qızıl kitabı” dep ataladı.

Qızıl kitapqa kirgizilgen haywan yaki ósimliktiń túri, házirgi jaǵdayı, joǵalıp ketiw qáwpiniń dárejesi haqqında maǵlıwmatlar jazıladı.

“Ózbekstan Respublikası Qızıl kitabı”na mámleketimiz aymaǵındaǵı siyrek ushırasatuǵın hám azayıp baratırǵan ósimlik hám haywan túrleri kirgizilgen.

“Ózbekstan Respublikası Qızıl kitabı”nıń 1-tomı úlkemizdeki siyrek ushırasatuǵın ósimliklerge arnalǵan bolıp, oǵan 302 ósimlik túri kirgizilgen. “Ózbekstan Respublikası Qızıl kitabı”nıń 2-tomına 200 den artıq haywan túrleri kirgizilgen.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qızıl kitap degenimiz ne?
2. Qızıl kitaptıń qanday túrleri bar?

📖 2-tapsırma. Berilgen sózlerden paydalanıp gáp qurań.

Tabiyattı qorǵaw, tabiyattan aqılǵa muwapıq paydalanıw, “Qızıl kitap”, “Ózbekstan Respublikası Qızıl kitabı”.

ANA –TÁBIYAT

Áy, ana-tábiyat, kóziń kún eken,
Samal esti, sennen shıqqan kún eken,
Ashıwlansań, qarsı úyilgen qabağıń,
Qap-qarańğı bult jamılğan tún eken.

Sen shomılsań, jawadı eken jawınlar,
Sen gúrsinseń, turadı eken dawıllar,
Sen silkinseń, okeanlar shayqalıp,
Jer aylanıp, kóshedi eken taw, qumlar.

Ay, jıllar, ásirler ótse aradan,
Ómir kórki, báhár alğan jańadan,
Qúdiretli kúsh joq deymen dúnyada,
Insan ırısqa – sen, tábiyat-anadan.

X.Saparov

- ? 1-tapsırma.** Sorawlarğa juwap beriń.
1. Tábiyattı ne ushın anağa teńeydi?
 2. Ashıwlansań, qarsı úyilgen qabağıń, Qap-qarańğı bult jamılğan tún eken“, – degen qatarlarda hawa-rayınıń qanday kórinisi ayılğan?
 3. Ne ushın insanniń ırısqa ana-tábiyattan boladı?

- 2-tapsırma.** Tábiyat qubılısları haqqında sáwbetlesıń.

KIYIKLERDI ÓLTIRMEŃ, AĞAJAN

Meniń úyim Ústirttiń eteginde jaylasqan. Mektep penen biziń úydiń arası táwir-aq jer. Sabaqtan shıǵıp azǵana júrgen soń izimnen bir mashina jetti. Men qolımdı kóterdim hám aydawshıǵa:

– Ústirt eteginde túsip qalaman. Alıp ketiń, aǵa, – dep ótinish ettim.

Bir jerlerge kelgende onlağan kiyik uzaqтан kórindi. Kiyikler mashinaniń dawısın esitti me yamasa qarasın kórdi me, jol menen aldına qaray tuyaqlarına zor berdi. Aydawshı mashinaniń tezligin kúsheytti. Men aydawshıǵa qarap:

– Mashinanı qattı aydadińız ǵoy aǵa, kiyiklerdi jaqınnan kórgińız keldi me? – dedim. Ol:

– Joq, olay emes. Olardıń izinen jetip, mashınaǵa bastırıp óltiremen. Góshi úydegi bala-shaǵama awqat boladı. Góshtińqımbat ekenin bileseń be óziń? – dedi dawısın qattıraq shıǵarıp.

Men sonda aydawshınıń jaman qıyalǵa ketkenin sezdim de:

– Aǵajan, olardı mashınaǵa bastırıp óltirmeń. Obal boladı. Kiyiklerdiń kózleri gawharday, qulaqları qayshıday sup-sulıw. Olar daladan jegendey shóp tabalmay awıldı panalap kiyatır. Kiyikler Ústirttiń kórki hám ónip-ósetuǵın baylıǵımız ǵoy. Olardı óltirmeń, aǵajan! – dep jalındım.

Meniń bul sózime aydawshınıń júrek – bawırı eljiredi me, mashinaniń tezligin páseytti. Men de sonıń arasında úydiń tusına kelip qalǵan ekenmen, mashinadan tústim. Aydawshıǵa qarap:

– Raxmet sizge aǵa, Ústirttiń erkesi kiyiklerdi ájel tırnaǵınan qutqardıńız! – dedim.

Aydawshı mashına kabinasınan basın shıǵarıp:

– Óltirmeymen! – dedi. Sonıń arasında kiyikler alǵa taman qustay uship, olardıń qarası bizlerden ádewir alısladı.

X.Saparov

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap berıń.

1. Bala qay jerde jasadı?
2. Aydawshı kiyiklerge qanday múnásibette boldı?
3. Bala oǵan ne dep ótinish etti?

2-tapsırma. Berilgen tekstten paydalanıp, kóp no-qattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıń.

Kiyikler ... eken. Kózleri ..., qulaqları ... eken. Olar daladan jegendey ... tabalmay ... panalap kiyatırǵan shıǵar. Kiyikler Ústirttiń ... hám ónip-ósetuǵın ... ǵoy.

SAYǴAQ

Sayǵaq Ózbekstan Respublikasında Ústurt tegisliginde, Qazaqstan, Túrkménstan, Qırǵızstan Ózbekstan Respublikası aymaqlarında jasadı. Sayǵaq 2002-jılı “Qızıl kitap”qa kirgizilgen.

Sayǵaq júdá háreketsheń. Ol saatına 70-80 km juwıradı. Ol dushpanların alıstan kóriw maqsetinde kóbinese shóp óspeytuǵın jerlerde jasadı. Onı adamlar góshi, shaqı hám terisi ushın awlawǵa háreket etken.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap berıń.

1. Sayǵaq qanday haywan?
2. Ne ushın shóp óspeytuǵın jerlerde jasadı?

2-tapsırma. Kiyik penen sayǵaqtı salıstırıń. Uqsas hám ayırmashılıǵın aytıp berıń.

QARAQULAQ

Qaraqulaq – málim pishiq tárizliler tuqımına tiyisli jáne bir shaqqan haywan. Boyı 1 metr átirapında, awırılıǵı 18-30 kilogramm arasında, quyırǵı kelte, qulaqları úlken hám tikeyip turadı, ayaqları kúshli hám pánjeleri ulken.

Ol Evraziya hám Arqa Amerika toǵaylarında jasaydı. Sonıń menen birge batpaqlıqta jasaytuǵın túrleri da bar. Olar ádette, túnde ańǵa shıǵadı. Qoyan, kiyik hám quslardı uslap jeydi. Hátte, joqarıdan sekirip quslardı, óz oljaların qolǵa túsiredi. Házirgi kúnde joǵalıp baratırǵan túr retinde Xalıqaralıq hám Ózbekstan "Qızıl kitabı"na kirgizilgen.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qaraqulaq qay jerlerde jasaydı?
2. Olar ne menen azıqlanadı?
3. Qaraqulaqtı ne ushin shaqqan haywan dep ataydı?

2-tapsırma. Kóp noqattıń ornına kerekli sózlerdi qoyıp oqıń.

1. Boyı ... metr átirapında, awırılıǵı ... kilogramm.
2. Túnde ... shıǵadı. Qoyan, kiyik, kemiriwshi hám ... uslap jeydi.
3. Házirgi kúnde joǵalıp baratırǵan túr retinde Xalıqaralıq hám ... "Qızıl kitabı"na kirgizilgen.

3-tapsırma. Qaraqulaqtı sıpatlaytuǵın belgilerdi aytıp beriń.

KARKIDON

Karkidon-eñ awır salmaqqa iye bolğan haywan. Onıñ uzınlıǵı 5 metr, biyikligi 2 metr. Quyrıǵı kelte, terisi qalıń derlik júnsiz boladı. Múrnınıń ústinde 1-2 shaq ósedı. Kózleri

jaqsı kórmese de iyisti jaqsı sezedi, jaqsı esitedi. Otlı jerlerde tórtew-besew bolıp jasaydı. Karkidonnıń balası 19 ayda tuwıladı hám 25 kilogramm boladı.

Karkidonnıń 5 túri bolıp, góshi hám mayı ushın awlanadı. Shaqınan hám terisinen túrli buyımlar islenedi. Saatına 35-40 kilometr juwıradı hám 35-50 jıl ómir súredi. Olar arıslanı da óltiriwi múmkin. Olar Afrika, Qubla-shıǵıs hámde Shıǵıs Aziyada jasaydı. Karkidonnıń bes túri de Xalıqaralıq "Qızıl kitap"qa kirgizilgen.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Karkidon qay jerlerde jasaydı?
2. Olar ne menen azıqlanadı?
3. Onıń awırlıǵı qansha?

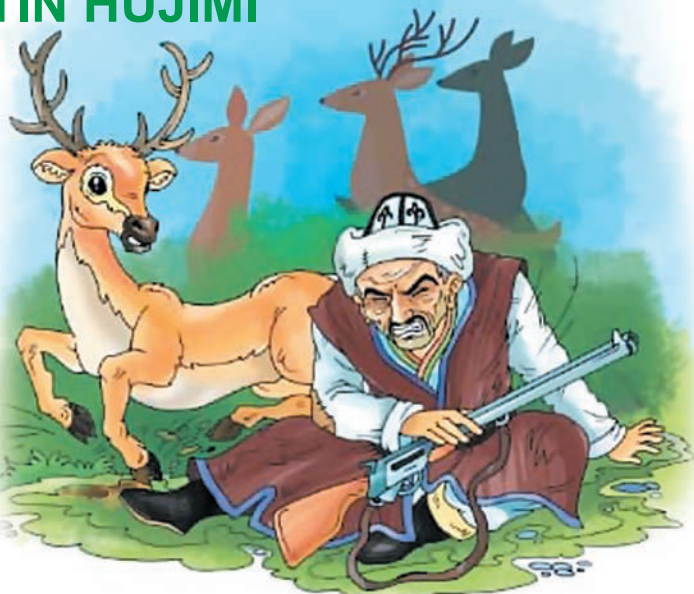

2-tapsırma. Kóp noqattıń ornına kerekli sózlerdi qoyıp oqıń.

1. Onıń uzınlıǵı... metr, biyikligi ... metr boladı.
2. Kózleri ... kórmese de ... jaqsı sezedi, jaqsı esitedi.
3. Karkidonnıń ... túri de "Qızıl kitabı"na kirgizilgen.

KIYIKTÍŇ HÚJIMI

Ata kiyik baslağan kiyikler padası qorağa kirdi. Kóp kúnlerden beri ash hám sharshağan kiyikler jıynawlı turğan jońışqadan toyǵanınsha jep, tań atqansha dem aldı. Kún ayaz bolǵannan keyin olarǵa hesh nárese kesent bermedi.

Azanda xabar alayın dep kelgen úy iyesi qoradaǵı kiyiklerdi kórdi. Ol kózine isenerin de, isenbesin de bilmedi. Kózlerin uwqalap qayta-qayta qaradı. Haqıyqıy kiyikler ekenine isenip, olardı atıp almaqshı bolıp úyine juwırdı. Ergenektı ashıp, kiyiklerdiń eń úlkenin nışanǵa ala basladı.

Qaraǵay shaqlı ata kiyik aldına shıǵıp, mılıqlı adamǵa birden taslandı. Kiyiktiń soqqısına tótepki bere almay, mılıtıǵın qushaqlawı menen awnap tústi. Mılıtıq kóship ketti. Mılıtıqtıń dawısınan húrresi ushqan kiyikler qulap atırgan adamnıń ústinen sekirip-sekirip ótip ketti.

Solay etip, ata kiyik óz padasın ájel awzınan qutqarıp qaldı.

B.Ernazarov.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kiyikler padası ne ushın qoraǵa kirdi?
2. Úy iyesi ne ushın hayran qaldı?
3. Ata kiyik úy iyesinen kiyiklerdi qalay qutqardı?

2-tapsırma. “Ata kiyiktiń mártligi” degen temada sáwbetlesiń.

HAYWANLARGA ʻAMXORLIQ ETEMIZ

 1-tapsirma. Berilgen suvret tiykarında “Meniń dos-larım” temasında kishi tekst dúziń.

 2-tapsirma. Haywanlardı qalay qorgawğa bolatuğın-lıǵı haqqında sáwbetlesiń.

JER ASTÍNDÁ NE BAR?

NE EKENIN BILIÑIZ?

Jağıp qoyğan otın joq,
Ya ózinde tútin joq,
Kók jalın gúwlep lawlaydı,
Kúye degen bolmaydı.
Ruqsatına qaraydı,
Úyden úyge taraydı.
Qıstır suwıq kúninde,
Peshlerińdi qızdırıp,
Laplatadı úyińdi,
Qaynatadı shayıńdı,
Kúydiredi mayıńdı,
Shayıń menen awqatın,
Qálegen waqta tayındı,
Balalar oylap kórińiz,
Ne ekenin bilińiz,

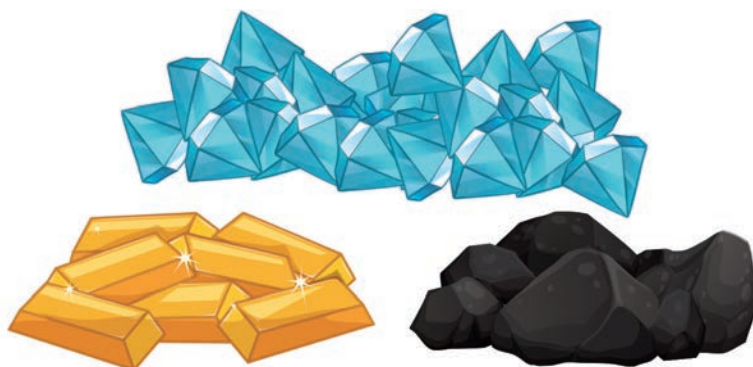

? **1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Qosıqta ne haqqında ayılǵan?

📖 **2-tapsırma.** Bul baylıqtan qanday maqsette paydalanılatuǵınlıǵı haqqında aytıp beriń.

PAYDALÍ QAZÍLMALAR HAQQÍNDÁ TÚSINIK

Jer astında
hám onıń betinde
tábiyiy gaz, neft,
kómir, altın, gúmis,
mıs, temir, as
duzı, saz sıyaqlı
tábiyiy baylıqlar

bar. Bunday bayliqlardan adamlar paydalanadi. Sonin ushin olar paydali qazilmalar delinedi.

Paydali qazilma toplanan jer kan dep ataladi. Kan-lerdi izlep tabii jumislari menen geologlar shugillanadi.

Kanler kartada shartli belgiler menen korsetiledi. Harbir belgi sol jerde qanday paydali qazilma bar ekenin bildiredi. Watanimiz aymaginda har turli qazilma kanleri bar.

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Jer astında qanday tábiyyi baylıqlar bar?
2. Ne ushin olardı paydali qazilmalar dep ataydı?
3. Kan degenimiz ne?
4. Qanday paydali qazilmalardı bilesiz?

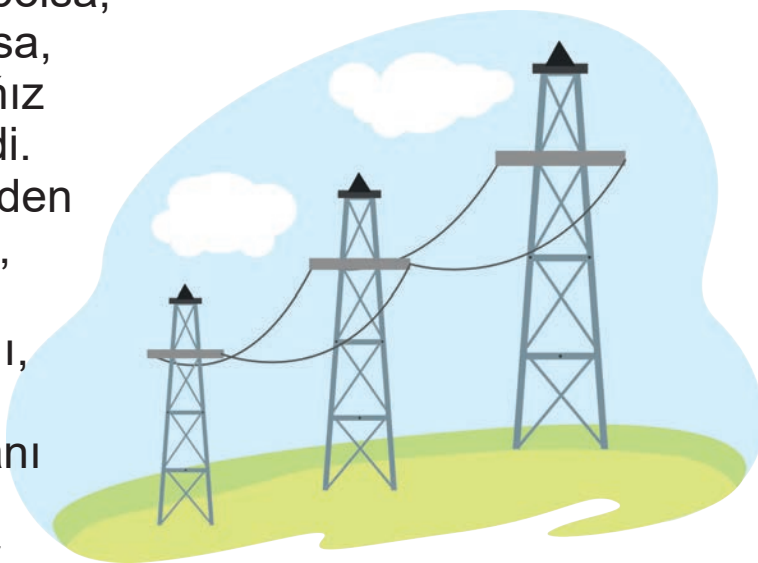

2-tapsirma. Paydali qazilmalardıń atların aytıń.

Neft ... kómir ..., altın ... gúmis ...

ÓZI SÍMNAN AǴADÍ

Sóz joq eger kún bolsa,
Al qarańǵı tún bolsa,
Bir knopka bassañız
Kúndiz bolıp ketedi.
Hár jayıńda bir-birden
Juldız bolıp ketedi,
Ózi simnan aǵadı,
Kerek adam jaǵadı,
Zárúrligi bolmasa,
Ashıq turǵan saǵanı
Buraydı da jabadı.
Aytıp beriń balalar,
Qánekey kim taba alar?

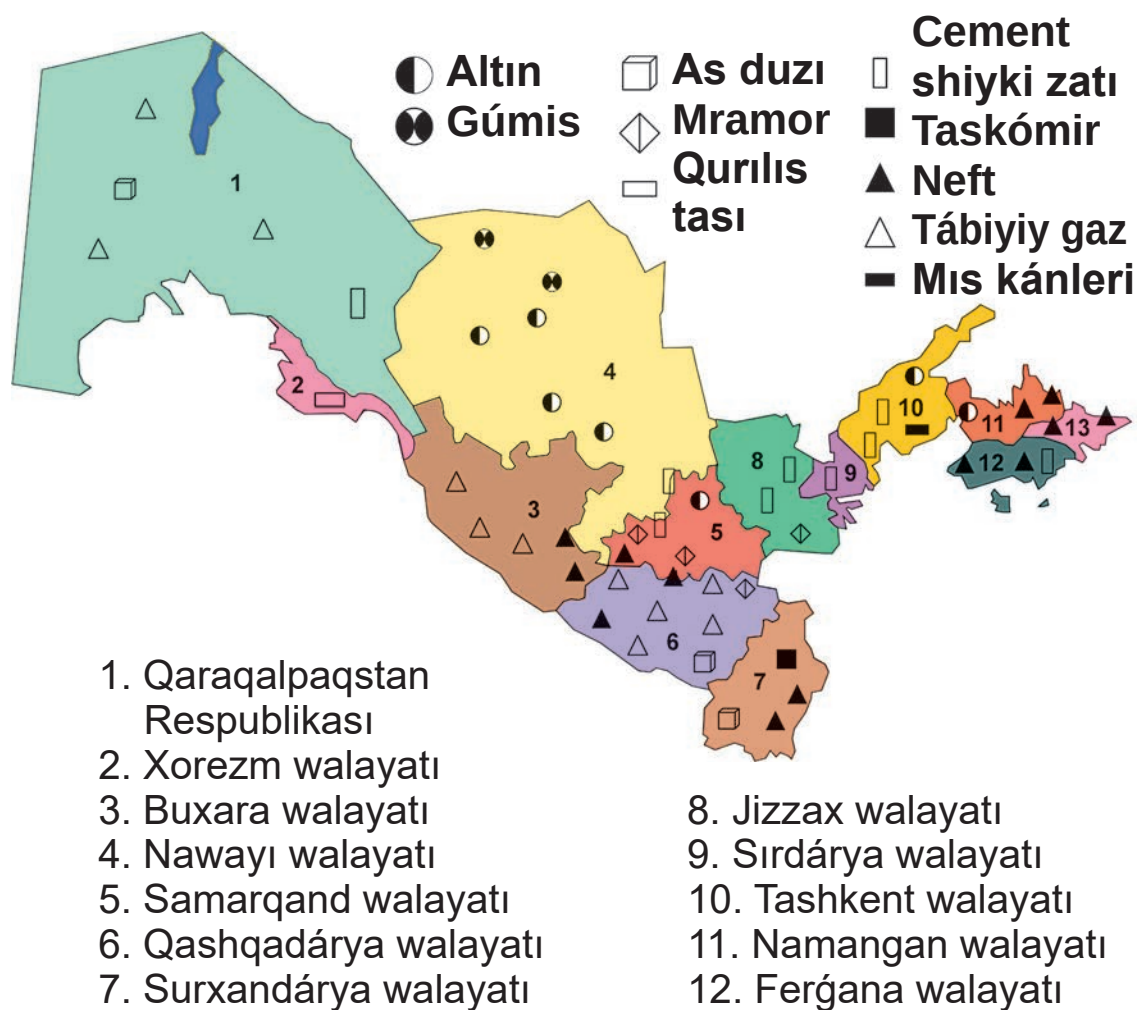

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Qosıqta ne haqqında ayılǵan?
2. Kúndelikli turmista qanday xızmet atqaradı?

2-tapsirma. Bul baylıqtan kundelikli turmista qanday paydalanıwğa bolatuǵınlıǵı haqqında aytıp berıń.

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍNÍN PAYDALÍ QAZÍLMA KÁNLERI

1-tapsirma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Ózbekstanda qaysı orınlarda paydalı qazılmalar kóp eken?
2. Qaraqalpaqstanda qaysı orınlarda paydalı qazılmalar kóp eken?

2-tapsirma. Paydalı qazılmalar úlkemizdiń qay jerlerinde jaylasqanlıǵın aytıp berıń.

PAYDALÍ QAZÍLMALAR QALAY PAYDA BOLĠAN ?

Ertede qalín toġaydaġı terekler bir-biriniń ústine qulap waqıttıń ótiwi menen shirigen qatlamlar payda bolġan. Shirigen qatlamlar waqıttıń ótiwi menen kómilip ketken hám jıllar dawamında kómirge aylanġan.

Ertede teńiz hám kóllerdiń túbinde ixtiozavr, kit, kashalot, balıq sıyaqlı suw haywanları, túrli suw otlarınıń qaldıqları jıynalıp barġan. Olar ılaylar menen kómilgen. Million jıllar dawamında shirigen qatlamlar neftke aylanġan. Ayırım teńiz hám kóllerdiń suwı qurıp, kómilip ketken. Sonıń ushın neft kánleri jer sharınıń qurġaqlıq bóleginde de, suw bóleginde de ushırasadı. Ádette, neft bar jerde tábiyy gaz de boladı. Suyıq halındaġı neft puwlanıp, jer astınıń jarıqlarında jıynalıp barġan. Solayınsha tábiyy gaz payda bolġan.

1-tapsırma. Sorawlarġa juwap beriń.

1. Kómir qalay payda bolġan?
2. Ertede teńiz hám kóller túbinde qanday zatlar jıynalıġan?
3. Neft kánleri qay jerlerde ushırasadı?
4. Tábiyy gaz qalay payda bolġan?

2-tapsırma. Berilgen sózlerdi buwınlarġa bólip aytıp beriń.

Kómir, teńiz, ixtiozavr, kit, jayın.

3-tapsırma. Neft hám tábiyy gaz haqqında nelerdi biletuġınlıġınızdı aytıp beriń.

DUZ QALAY ALÍNADÍ?

Duzsiz awqat jep bolmaslıgın bilesiz. Nan ónimlerine de duz qosıladı. Dárya hám kól suwlarında da duz boladı. Azıq-awqat hám ishiw ushın jaramlı bolğan suw quramındağı bunday duzlar as duzı dep ataladı. As duzı qay jerden alınadı ?

Teńiz suwı ashshı bolıp as duzına bay bolatuǵını belgili. Burınnan uzaq dáwirler dawamında teńiz suwı puwlanıp túbinde as duzı jıynalıp barğan. Ayırım teńiz hám kóllerdiń suwı qurıp, ornında duz kánleri payda bolğan. Ózbekstan aymaǵında da iri as duzı kánleri bar.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Duzdı qay jerlerde ushıratıwǵa boladı?
2. As duzı qay jerden alınadı?
3. Teńiz suwı ne ushın ashshı boladı?

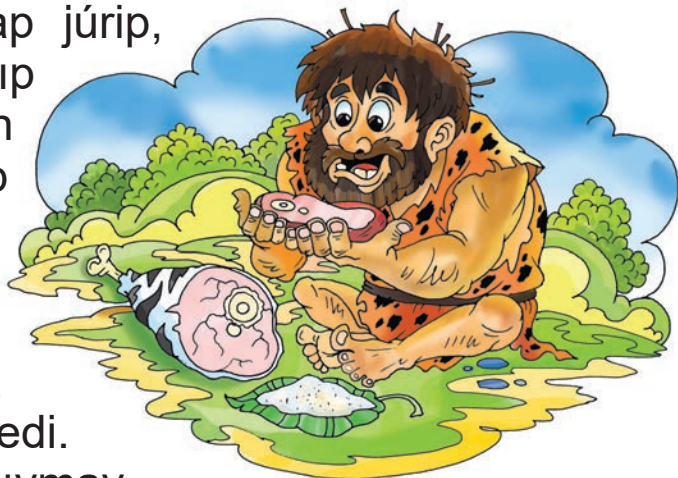

2-tapsırma. As duzınan paydalanıw orınları haqqında bilgenlerińizdı aytip beriń.

DUZ HAQQÍDA ÁPSANA

Bir ańshı ań awlap júrip, sharshap bir jerge barıp ot jaǵıptı. Ańnıń góshin tuwrap, kabab etip jemekshi bolıptı.

Ańshınıń sol otır-
ğan ornı duzdıń káni eken. Qolınan bir bólek gósh jerge túsip ketedi. Taslap jiberiwge kózi qıymay, onı qaytadan qolına alıp awzına salsa, góshtiń mazasınıń ózgergenin ańlaptı.

Bugan hayran qalip tağı bir bólek gósh alıp, ózi jerge basıp awzına salsa onnan da mazalı bolıptı.

Ańshı bul jerde bir qásiyettiń bar ekenin bilip, qalğan kababın duzlap jep aladı da, duzdıń taza jerinen dorbasına salıp, úyine alıp kelipti. Dáslep sinap kórip, kem-kem qazanğa da sala baslaptı. Duzdı qanday tağamğa paydalansa da, mazalı bola beripti. Soń xalıqqa jayılıp, xalıq duzdı qollanıp, mazalı awqat jeytuğın bolğan eken.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Ertede adamlar awqattı qalay paydalanğan?
2. Ańshı duzdı qalay bilgen?

2-tapsırma. Dúz salınatuđın awqatlıq zatlardıń atların aytıń.

PAYDALÍ QAZÍLMALAR QAY JERDEN QAZÍP ALÍNADÍ ?

Jer astında temir, mıs, alyuminiy sıyaqlı metallarda bar. Jerdiń astındağı túrli procesler nátiyjesinde jer jarılıp túrli zatlar atlığıp shıqqan. Jer astınan qaynap turğan suyıq halındağı zatlardıń atılıp shığatuğın jeri vulkan dep ataladı.

Ayırım tawlar son-day vulkanlardıń atılıwı nátiyjesinde payda bolğan. Vulkan waqtında ayırım jağdaylarda túrli zatlar menen birge metallar da jer astınan atlığıp shıqqan.

Jer astinan atlıgıp shıqqan metallar júda joqari temperaturada hám suyıq halında bolğan. Jer betine shıqqan suyıq metallar tas hám qumlar menen aralasıp suwıganda aralaspalardı payda etken.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriñ.

1. Vulkan haqqında neni bilesiz?
2. Ayırım tawlar qalay payda bolğan?
3. Jer astinan shıqqan zatlardan neler payda bolğan?

2-tapsırma. Berilgen sózlerdi buwınlarğa bólip aytıp beriñ.

Temir, mıs, alyuminiy, vulkan.

BURAWLAWSHÍLAR

Ústirt sarañ, qıtımır,
Sırğa tolı tózimli,
Bazda dawıl qutırıp,
Ashtırmaydı kóziñdi.
Qıyınğa qol urğanlar,
Sharshağandı bilmeydi.
Námart qorqaq adamlar,
Ústirt jaqqa kelmeydi.
Ústirt astı taw shıgar,
Tas shıgadı dim qalıñ,
Sonda da burawlawshılar,
Tesken jerdiñ qatlamın.
Ot shıgadı tasınan,
Jattı dala qımtanıp.
Búgin Ústirt astinan,
Atıldı gaz fontanı.

X. Saparov

Sózlik.

Sarañ, qıtımır-sıqmar.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Burawlawshılar kimler?
2. Ústirttegi hawa rayı qanday eken?
3. “Námart qorqaq adamlar Ústirt jaqqa kelmeydi”, – dep ne ushın aytqan?

2-tapsırma. Ústirt jaylasqan orındı kartadan tabıń- hám qanday tábiyyıy baylıqlar bar ekenin anıqlań.

PAYDALÍ QAZÍLMALARDÍ NE USHÍN ÚNEMLEW KEREK?

Únemlew – ónimlerdi qádirlew, keregin ǵana paydalanıw. Artıqsha qarjı jumsamay bárin óz ornında qollanıw. Bul shańaraқтаǵı bereket, molshılıqqa alıp keledi.

Elimizdiń paydalı qazılmaları da biziń ırısqı-ne-siybemiz. Olardı jónsız ala berse, ol da tawsıladı. Sonıń ushında olardı ilajı barınsha orınlı paydalanıwǵa háreket etip atır.

– Neftti únemlep benzindi az sarplaw ushın elektr toǵı menen júretuǵın avtomobil oylap tabılǵan.

– Tábiyyıy gaz qorı tawsılıp qalmawı ushın biykarǵa jaǵıp qoymawımız tiyis.

– Metallardan paydalanıwdı únemlew ushın isten shıqqan mashina hám basqa qurılmalardıń metal bólekleri eritilip, jańadan túrli buyımlar, ásbap-úskeneler islenedi.

– Túrli ásbap-úskenelerdi tayarlawda metall ornına plastmassalar qollanıлмақта.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Únemlew degenimiz ne?
2. Paydalı qazılmalardı únemlew ne ushın kerek?

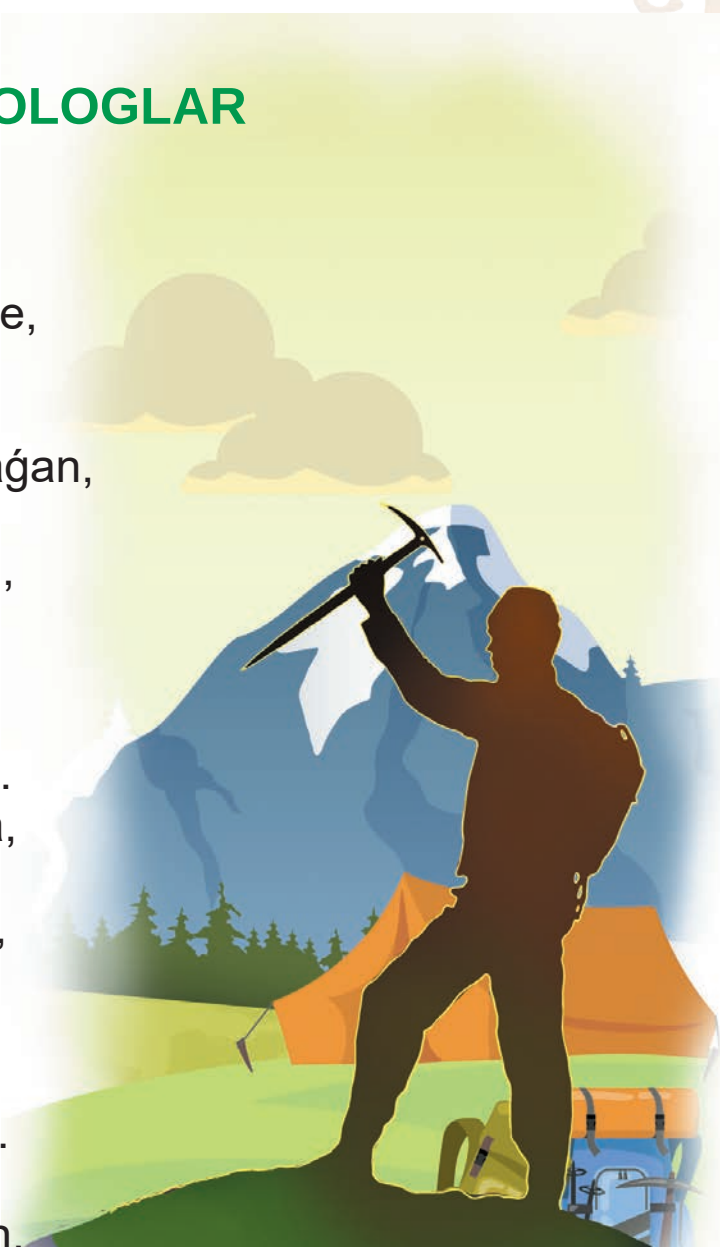
2-tapsırma. Únemlewge baylanıslı pikirlerińizdi aytıń.

GEOLOGLAR

Xizmet etip eline,
Maqsetine jetedi.
Qonip, kóshken jerine,
Qaziq qaǵip ketedi.

Isten sharshap talmaǵan,
Jer astınıń baylıǵı,
Názerinen qalmaǵan,
Olar shańǵa kómilip,
Sırlasadı dúz benen,
Topıraqqa únilip,
Kánniń kózin izlegen.
Qumar eken jumısqa,
Shól dalanı gezedi.
Júrgen menen alısta,
Ne qılsa da óz eli.

Shatır ishi olarǵa,
Óz úyindeg kóringen.
Raxmet geologlarǵa,
Dúzge naǵız berilgen.

X.Saparov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Geolog – qanday kásip?
2. “Topıraqqa únilip, kánniń kózin izlegen” – degen qatarlardı oqıǵanda neni kóz aldırıızǵa keltirdińiz?

2-tapsırma. “Shatır ishi olarǵa óz úyindeg kóringen,” – degen qatarlardan paydalanıp, jumıs islep atırǵan geologlardıń xızmetin aytıp beriń.

SAYAXATSHÍ QUSLAR

Quslar tábiyatqa júdá kerekli. Eger quslar bolmağanda shıbın-shirkeyler tábiyatqa úlken zıyan keltirer edi.

Sonıń ushın biz quslardı qorğawımız hám asırawımız kerek. Hawa rayı ózgerip kúnler suwıta baslağanda quslar ıssı úlkelerge uship ketedi, hám bul quslar sayaxatshı

quslar dep ataladı. Qarlığash, búlbıl, láylekler bir qansha erte- rek yağniy jaz- dıń aqırında hawa jıllı hám azıqlıq zatlar je- terli bolıwına q a r a m a s t a n uship ketedi.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Quslar tábiyatqa ne ushın kerek?
2. Íssı úlkelerge uship ketetuğın quslar qaysılar?
3. Quslar nege ıssı úlkelerge uship ketedi?

2-tapsırma. Íssı úlkelerge uship ketetuğın quslardı táriyi pleń.

QARLÍGASHÍM

Úyimizdiń al-
dındaǵı qostiń
múyeshinde qarlı-
ǵashtiń uyası bar
edi. Hár jılı kelip
jazdı bizler menen
birge ótkizetuǵın
qarlıǵashlar úyi-
mizdiń sánine ay-
lanǵan. Báhar ke-
liwden-aq aǵam úyimizdi ońlawǵa kiristi.

Bir kúni oqıwdan kelsem qapı buzılıptı, bunı kórip
jılap jiberdim. Sebebi qostiń múyeshindegi qarlıǵashtiń
uyası da buzılǵan. Oyımda sol qarlıǵashlar búgin kelip
uyasınıń buzılǵanın kórip, ókpelep ketip qalatuǵınday
edi. Aǵam betke juwırıp barsam, aǵashtan sulıw etip
islegen qarlıǵashtiń uyasın boyap atırǵan eken.

– Aǵa endi ne qılamız, qarlıǵashtiń úyi buzılıp qaldı,
olar siz islegen úyde jasay alama, – dedim qapa bolıp.

Aǵam meniń qapalıǵımdı kórip qasına otırǵızdı hám
bılay dedi:

– Qızım bileseń be? Qarlıǵashlar qanday úylerge
keledi? Qaysı shańaraqta mehir-muhabbat, awızbirshi-
lik, bereket, sıylasıq bolsa, qarlıǵash sol jerge uya saladı.
Olar da mehrimizdi, saǵınıshımızdı sezedi.

Solay eken, qapa bolma, qızım. Sen qanday saǵın-
ǵan bolsań, olar da úyimizge keliwge asıǵıp júrgeni
haqıyqat. Endi olardıń keń hám taza uyası bar, onı úydiń
ishine qıstıramız.

Aǵamniń bul sózleri kewlimdi kóterdi. Kóshemizde kóp
úylerge qarlıǵashlar kelip uya saldı. Meniń qarlıǵashım
bolsa ele kelmedi. Men bolsam, qarlıǵashımniń kesh
bolsa da keletuǵınına isenetuǵın edim.

Nawrız bayramınan qayıtıp, úyge kelsem, aǵam
islegen uyadan qarlıǵashtır quwanışlı sayraǵanı esitildi.
Olar taza uyasın qayta-qayta aylanıp shuǵırlasıp atır.
Olardı kórip súysinip kettim.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

- 1.Qarlıǵashtır uyası ne ushın buzıldı?
- 2.Qarlıǵashlar qanday uylerge keledi?
- 3.Qız nege quwandı?

2-tarsıtma. Dostıńız benen qarlıǵashlardıń úyińizge
uya salǵanı haqqında sáwbettiń izin dawam ettiriń.

– Biziń úydiń aldındaǵı dálizde qarlıǵashlardıń úsh
uyası bar.

– Bul uyanı qarlıǵashlar qashan salǵan edi?

– Úyimizde kóp jıllardan beri keledi. Men kishkene
gezimnen baslap hár jılı olar óz uyların tawıp aladı da
aylanıp ushıp júredi.

QARLIǴASH PENEN SÓYLESIW

Birinshi bala:

– Áy, súykimli qarlıǵash,
Báharde keldiń qaytadan.
Tanıdım seni qarlıǵash,
Bolǵan jaǵıń qay mákan?

Qarlıǵash:

– Aytsam bunı sizlerge,
Ushamız jıllı jerlerge.
Túslikte bolıp qıs ayı,
Qayttıq tanıs ellerge.

Ekinshi bala:

– Áy qarlıǵash, qarlıǵash,
Otırǵan jeriń sim aǵash.
Tok urmay ma, qorıqpaysań

Shad bolip jáne sayraysań?

Qarlıgash:

– Bilmey júda hayransań,
Iqlaslı bolip oylansań.

Onıń sırı tabılar,
Bilimlerdi uǵıp al.

Balalar:

– Áy qarlıgash, qarlıgash,
Awılımızda bar qarlıgash.

Uya salıp bereyik,
Qolay saǵan qay aǵash?

Qarlıgash:

– Uya salıp berseńler,
Onda ǵamxorsız sizler.

Quslar menen doslasqan,
Tábiyat qorǵawshı erler!

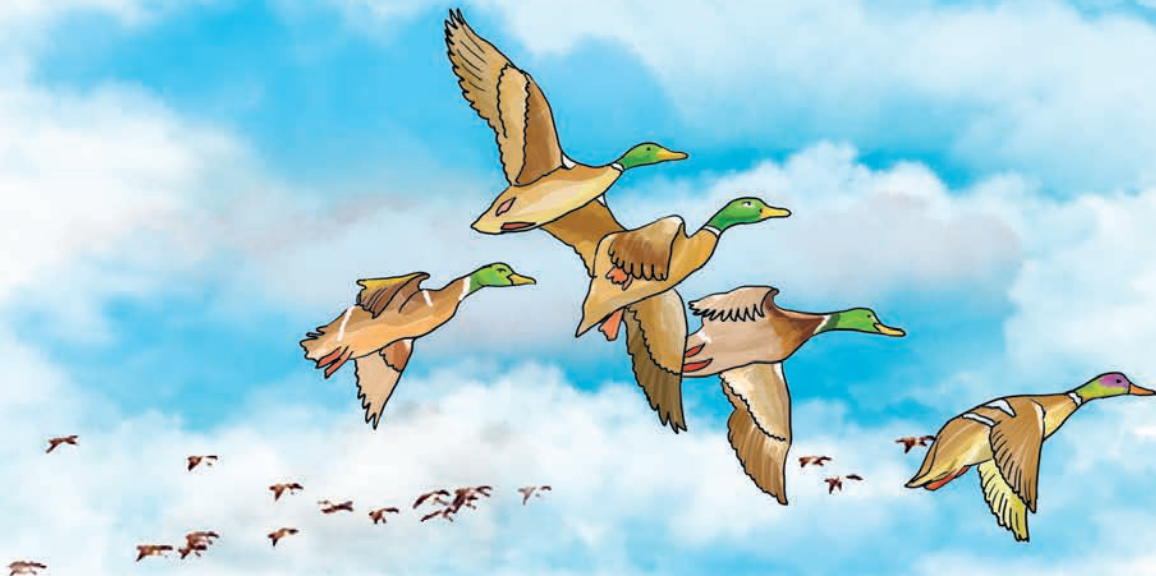
1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Bala qarlıgashdan neni soradı?
2. Qarlıgashtıń juwabı qanday boldı?
3. Sım aǵashqa qonǵanda qarlıgashtı ne ushın tok urmaydı?

2-tapsırma. Jumbaqtı oqırń hám qarlıgashtı táriyip-leń...

Báhárde quslar kelgende,
Qonaqqa bizge keledi.
Tóbeden uya saladı,
Shıǵarıw ushın palapan,
Sheberlep uya saladı.

ASÍRANDÍ ĠAZLAR NEGE USHPAYDÍ?

Bala: – Aġa, men aspanda uship baratırġan ġazlardı kórdım.

Aġası: Olar jabayı ġazlar.

Bala: – Biziń asırandı ġazlarımızda usılay usha ala ma?

Aġası: – Yaq.

Bala: – Jabayı ġazlardı kim awqatlandıradı?

Aġası: – Olar ózlerine ózleri awqat tabadı.

Bala: – Al qısta ne?

Aġası: – Qıs baslanıwı menen aq jabayı ġazlar jıllı jaqlarġa uship ketedi, al báhárde jáne qaytıp keledi.

Bala: – Al ne sebepten asirandi ġazlar olarday jaqsı usha almaydı?

Ne ushın olar da jıllı jaqlarġa ushıp ketpeydi.

Aġası: – Sebebi, úyde júrip, olar jabayı quslarda bolatuġın burıńı uqıplılıqtı hám qábilette joytıp qoyġan.

Bala: – Nelikten sonday bolġan?

Aġası: – Sebebi adamlar olarġa ġamxorlıq etedi, sóytıp olar óz kúshinen paydalana biliwden shıǵısıp ketken.

Kórip tursań ba? Hámme de qolınan kelgen barlıq nárselerdi ózleri islewge ádetleniwi kerek. Basqalardıń kómegin kútip, basqalardıń xızmetine isenip, qolınan keletuġın islerdi ózi islewge úyrenbegen balalar heshqashan kúshli de, uqıplı da bolmaydı.

Bala: – Endi men ózim ushın barlıq isti ózim islewge tırısaman. Bolmasa asirandi ġazlar ushıwdan shıǵısıp ketkeni sıyaqlı men de qolımnan hesh nárese kelmeytuġın bolıp qalaman.

K.D. Ushinskiy

1-tapsırma. Sorawlarġa juwap beriń.

1. Bala aġasınan ne haqqında soradı?
2. Jabayı ġazlardıń ıssı úlkelerge ushıp ketetuġınlıġın aġası qalay túsindirdi?
3. Özine ózi xızmet etiwdi sizler qalay túsinesiz?

2-tapsırma. Jabayı hám asirandi ġazlar haqqında sáwbetlesiń.

BÚLBIL

Azan menen bağimda,
Búlbil sayrap turadı.
Qosıq aytqan wağında,
Ilhamım kelip turadı.
Shaqalardan shaqağa,
Uship qonıp búlbil.
Sayrasa ol namağa,
Basın shayqar túrli gúl.

Sózlík

Ilhamı keliw – yoshlanıw, qosıq jazıw yaki aytıw

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Búlbil qosıq aytqanda ne ushın ilham keledi?
2. Búlbil qosıq aytıwı múmkin be?
3. Siz búlbildi korgensiz be?

2-tapsırma. Jumbaqtı oqırń hám sheshimin tabırń.

Bağtan bağqa jaylaydı,
Jalıqpaydı, sayraydı.
Kónlikpeydi, kóp asa,
Bódenedey baylawğa.

3-tapsırma. Quslar ishinen búlbildi tabırń. Qosımsha mağlıwmatlar jıynań.

ÚYREKLER

Abat háwiz boyında otır. Ol úyreklerdiń jalpaq tumsıǵın suwǵa tıǵıp, sarı ayaqları menen júzip júrgenin tamasha etip otırdı. Abat úyreklerdi baǵıp júredi. Ol úyreklerdi qalay etip suwdan shıǵarıp, úyge aydap qaytıwdı bilmedi.

Abat úyreklerdi shaqıra basladı.

– Doslarım! Jalpaq tumsıqlar, otlap bolǵan shıǵarsız. Endi úyge qaytayıq.

Úyrekler Abattıń gápine túsingendey, qurǵaqlıqqa shıǵıp úyge qarap balpańlap qayttı.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Abat neni qızıq kórdi?
2. Abat úyreklerdi ne dep shaqıradı?
3. Úyrekler qalay júredi?

2-tapsırma. Súwretlerdi dıqqat penen salıstırıń. Olardıń ayırmashılıǵın tabıń hám aytıp beriń.

LÁYLEKLER

Láylekler tek ǵana qumırsqa hám qurbaqa emes, záhárli jılanlar menen da azıqlanadı. Aq láylektiń uyasınıń aylanası bir yarım metr, awırılıǵı 200–250 kilogramm boladı. Láylektiń palapanları eki aylıǵınan ushıwdı úyrenedi. Láylek qanat jayǵanda onıń kólemi eki metrdi aladı.

Yaponiya dúnyadaǵı láylek awlawdı qadaǵan etken birden-bir mámleket esaplanadı. Issı mámleketlerge ushqanda láylekler uzaq jol basadı. Ol tik turǵan halda bir ayaqta uyqılaydı. Uyqıdan oyanbay turıp ayaqların awmastıradı. Qara láylekler adamlardan uzaqta jasawdı jaqsı kóredi. Aq láylek bolsa adamlarǵa talpınadı. Láylekler bir-biri menen dawıssız belgiler járdeminde tillesedi.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Láylekler ne menen azıqlanadı?
2. Láylek palapanları qaysı waqıttan baslap ushıwdı úyrenedi?
3. Láylekler qalay uyqılaydı?

📖 2-tapsırma. Qara láylek penen aq láyleklerdiń ayırmasın aytıp beriń.

QÍSQÍ UYQÍGA KETETUGÍN HAYWANLAR

QAYSÍ HAYWANLARDÍ QÍSTA USHÍRATPAYMÍZ?

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriñ.

1. Bul haywanlardıñ qaysısı sizge tanıs?
2. Olar ne ushın qısta uyqılaydı?

2-tapsırma. Berilgen maǵlıwmatlardıñ durıs yaki qáte ekenligin anıqlań.

Haywanlar qayda jasaydı?

Ayıw	suwda	Durıs/qáte
Qundız	toǵayda	Durıs/qáte
Ondatra,	suwda	Durıs/qáte
Kirpitiken,	qurǵaqlıqta	Durıs/qáte
Porsıq	teñizde	Durıs/qáte

AYÍW

Ayiw – jirtqish haywanlar ishinde eñ uyqishi jalqaw haywan. Sebebi ayiqlar yanvar, fevral, bazilari bolsa pútkil qis boyi uyqığa ketedi. Ayiqlar úsh túrde boladı. Aq ayiw, qońır ayiw, qara ayiw. Olardıń parqı tek reńinde emes, al dúzilisinde de boladı.

Ayiqlardıń boyı 3 metrge, awırlıǵı bolsa 1 tonnaǵa shekem jetiwi múmkin. Ayiqlar kishi haywanlar, quslar, balıqlar,

sonday-aq, miyweler, otlar menen azıqlanadı. Onıń eñ jaqsı kóretuǵın azıǵı pal bolıp esaplanadı. Ayiqlar birewden tórtewge shekem balalaydı. Aq ayiqlar Arqa Muz okeanındaǵı qurǵaqlıq hám muzlıqlarda jasaydı.

Qońır ayiw Aziya, Evropa, Arqa Afrika hám de Amerikaniń tawlı aymaqlarında ushırasadı. Qara ayiqlar Hindistan toǵaylarında jasaydı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Ayiqlar qansha waqıt uyqığa ketedi.
2. Onıń eñ jaqsı kóretuǵın azıǵı ne bolıp esaplanadı.
3. Olar ne menen azıqlanadı?

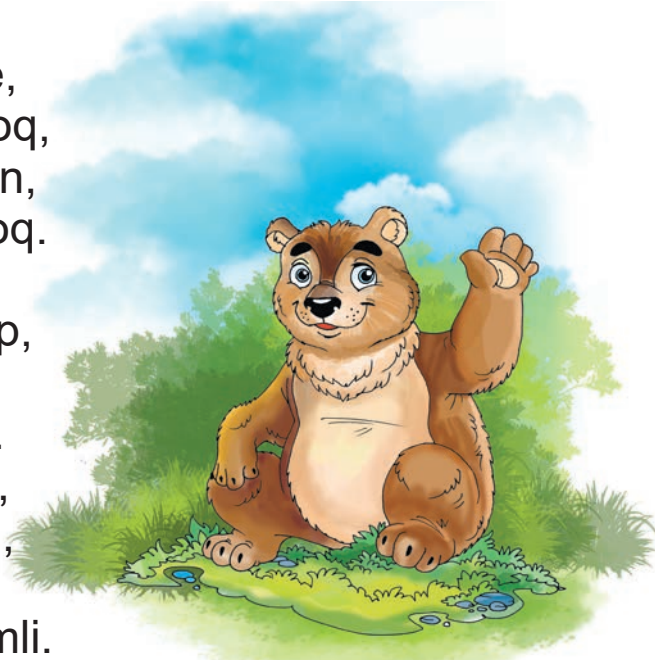

2-tapsırma. Kop noqattıń ornına tiyisli sózlerdi ornına qoyıp gáplerdi oqıń.

Ayiw – jirtqish haywanlar ishinde eñ ..., ... haywan. Ayiqlardıń boyı ... metrge, awırlıǵı bolsa ... tonnaǵa shekem jetiwi múmkin. Ayiqlar ... túrde boladı.

AYIW NE DEYDI?

Ne bir ayqas, gúreste,
Jeńilgen hesh jerim joq,
Ayqasıwǵa qumarman,
Qayısqanday belim joq.
Qoparıwǵa aǵashtı,
Shıqsam bilek sıbanıp,
Bir toǵayda bir ózim,
Kúl-talqanın shıǵarıp.
Kúshim jáne aybatım,
Dańqqa bóler ózimdi,
Bolmasam da ataqlı,
Bolsam deymen tózimli.

X.Úbbiniyazov.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Ayıw ózi haqqında nelerdi aytqan?
2. Ol aǵash qoparǵanda qanday jaǵdayda boladı?
3. Kúshin, aybatın nege teńegen?

2-tapsırma. Ayıwlar haqqında qanday ertekler esitkenińiz haqqında aytıp beriń.

3-tapsırma. Berilgen jumbaqtıń sheshimin tabıń hám ol haqqında sáwbetlesiń.

Jazda jayın jeydi,
Qısta mayın jeydi.

QUNDÍZ

Qundız suw jaǵalarında jasawdı. Qundız terisi uzın tikenekleri menen qaplangan. Salmaǵı 30 kilogramm,

uzinligi bir metrge shekem jetedi. Qundizlar kóbinese besew bolip, geyde bir ózi de jasay aladi. Qundizlar júdá issheń. Olar suw jaǵalarında úy qurıwdı jaqsı kóredi hám quradı. Atap aytqanda qúndızlar qurǵaqlıqtan kóre suwda ózin tınısh hám qáwipsiz sezedi.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qundız qanday haywan?
2. Olar neshew bolip jasaydı?
3. Qundızlar qay jerlerde jasaydı?

QUNDÍZ HAQQÍDA

Jiltırap sulıw kózleri,
Bawır basqan adamǵa.
Qasına kelseń ózleri,
Qaraydı sen tamanǵa.
Kóp jatpaydı buyıǵıp,
Tań sáhárden turadı.

Tanıd dostay burın tap,
Saǵan moynın buradı.
Aldına qoysań awqattı,
Sol zamat jep qoyadı.
Iyis sezgish murını,
Shápiq sonday ayaǵı

X.Úbbiniyazov

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qundızlardı qalay táriyiplegen?
2. Olar qalay awqatlanadı?

2-tapsırma. Berilgen tekstten háreketti bildiretuǵın sózlerdi tabıń hám aytıp beriń.

Qundızlar júdá issheń. Olar suw jaǵalarında úy qurıwdı jaqsı kóredi hám quradı. Olar qurǵaqlıqtan kóre suwda ózin tınısh hám qáwipsiz sezedi.

ONDATRA NE DEYDI?

Qızıqsın dep hámmeni,
Ósiremen júnimdi.
Suwda júzip kún-túni
Kórip júrmén kúnimdi.
Balıq qusap júzemiz,
Uqsamaymız oǵan biz.
Ondatranıń awhalın,
Iyesinen sorańız.
Ómir súriw dim qıyın,
Bolsa da men jasayman.
Ushıǵaday qıyqımım,
Tuqımım da azayǵan.

Burshaqlı qar sebelep,
Jawın tursa sol jaman.
Boranlı qıs tez ótip,
Kelse jazım ańsaǵan.

X.Úbbinyazov

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Ondatra qay jerlerde ómir súredi?
2. Olar qanday júzedi?
3. Olar nege qıstı jaman kóredi?
4. Ne ushın olarǵa ómir súriw qıyın dep oylaysız?

2-tapsırma. Qosıqtaǵı “Qızıqsın dep hámmeni, ósiremen júnimdi” degen qatarlardan paydalanıp, ondatra haqqında aytıp berıń.

3-tapsırma. Qundız hám ondatranıń bir-birinen ayır-mashılıǵın aytıp berıń.

KIRPITIKEN

Kirpitiken qisqa azıq jıynamaydı. Olar shıbın-shirkey menen azıqlanadı. Ol jazda may jıynaydı. Qısta uyqılaydı. Qısqı uyqı ushın olar qalıń putalıqlar arasınan japıraqlardıń arasınan in

soǵadı. Qıs baslanıwdan qısqı uyqıǵa ketedi. Kún jılıwdan uyqıdan oyanadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kirpitiken ne menen azıqlanadı?
2. Olar qay jerlerge in soǵadı?
3. Olar qay waqıtta uyqıdan oyanadı?

2-tapsırma. Jumbaqtı oqıń hám sheshimin tabıń.

Áste ǵana jortadı,
Jılan kórse qurtadı.
Ústinde tolǵan iyne,
Kirip keter, tiyme.

KIRPITIKEN MENIŇ ÚYIMDE JASAYDÍ

Bir kúni men japtı jaǵalap baratır edim. Aǵash astında bir kirpitikendi kórip qaldım. Ol da meni kórdi, basın ishine tartıp, tuk-tuk dep qoydı.

Men etigimniń bası menen áste ǵana túrttim, ol pısqırdı da, óz iyneleri menen etigime kelip urındı. Onı túrtip edim suwǵa túsip ketti. Ol dárriw ózin ońǵarıp qırǵaqqa júzip shıqtı. Men onı taqıyama

salıp úyge ákeldim de, tishqan uslasın dep jerge jiberdim. Túnde bir nárseniń shıtırlağanın esittim. Shıranı jaqsam, gazetanı alıp baratırğanın kórdim.

Ol gazetağa oranıp aldı da ózine uya jasadı. Jáne bir nárese shıtırlağanın esittim de shıranı jaqtım. Qarasam, óz iynelerine bir almanı qadap, áketip baratır eken. Men úyimde kirpitiken menen usılay jasay basladım.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Jazıwshı jolda neni kórdi?
2. Ol kirpitikendi úyine ne ushın alıp keldi?
3. Kirpitiken úyde jasawdı qalay úyrendi?

2-tapsırma. Qoyan hám kirpitikenniń sózlerin oqıń. Qoyan ne ushın gúrsingeni haqqında sáwbetlesiń.

Appaq sulıw qoyan kirpitikenge qarap:

– Ágaynim, kiyimiń júdá kelte, tikenli gıoy, – dep kúldi.

– Durıs aytasań, – dedi kirpitiken, biraq, bul tikenler meni iyt hám qasqırlardıń tisinен saqlaydı. Seniń appaq jumsaq tonıń da sonday xızmet ete me?

Juwap ornına qoyan awır gúrsinip qoydı.

BIZ OLARDÍ BILEMIZ BE?

Porsiq. Gúzde porsiqtiń awırılıǵı eki ese kóbeyedi. Uyqıǵa keter aldında inin tazalaydı, ishke kirer awzın shópler, topıraq hám japıraqlar menen jabadı. Porsıqlar dara ózi de, birneshshe bolıp ta in quradı. Qısta porsıqlar uyqı menen qurallanadı.

Qısta olar ayıwǵa usap denesiniń ıssılıǵı tómenleydi hám tiykarǵı ómirden uzaqlasadı. Bul haywan birinshi qar jawıwdan-aq jer betine shıqpaydı. Báhárge shekem ózleriniń awısıq mayları menen azıqlanadı. Báhárde qar eriwden-aq oyanadı.

Balpaq tishqan. Balpaq tishqan Qazaqstan hám Ózbekstan Respubublikasında jasaydı. “Túrgep turıwshı” haywan sıpatında jol shetinde, qumlıqta turıwı menen belgili. Onıń denesi 100-150 gramm, kemiriwshi

bolıp esaplanadı. Shóplerdiń tamırları menen, tuqımlı ósimlikler menen azıqlanadı. Olar inlerde jasaydı. Qısta 6-9 ayǵa shekem uyqıǵa ketedi. Ózinen kúshli haywanlardıń azıǵı. Qazaqstan Respublikasında onıń terisinen paydalanıladı.

Flamingo. Jaqında Qaraqalpaqstan Respublikası Sarıqamıs kólinde flamingolar payda boldı. Jergilikli xalıq tilinde «Qızıl ǵaz» dep

atalatuğın bul quslar Ózbekstan “Qızıl kitabı”na kirgizilgen bolıp, Aral teñiziniń qubla qırǵaqları hám Ámiwdárya suw basseyininde, Sırdárya hám Zarafshan aymaqlarında ushırasadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Porsıqlar uyqıǵa ketpesten aldın qanday jumıslardı orınladı?
2. Olar neler menen azıqlanadı?
3. Balpaq tıshqanlar qay jerlerde jasaydı?
4. Flamingolar qay jerlerde jasaydı?

2-tapsırma. Jumbaqlardıń sheshimin tabıń hám olardıń bir-birinen ayırmashılıǵın tabıń.

Denesine gúz boyı,
Kóp may toplaydı.
Al qıs boyı ininen,
Shıqpaydı, uyqılaydı.

Ap-ashshı ulısı,
Ózi tún urısı,
Túlkige megzes,
Qasqırdıń inisi.

S.Ziyawov

3-tapsırma. “Qısqa uyqıǵa ketetuğın haywanlar” temasında sáwbetlesıń. Zattıń sanıń bildiretuğın sózlerdi aytıp berıń.

IV BÓLIM. SAP DENEDE – SAP AQÍL

AWQATLANÍW HAQQÍNDA NELERDI BILEMIZ?

Awqatlanıw insan organizmi ushın áhmiyetke iye. Adam awqatlanıwǵa bárqulla zárúrlık sezedi. Awqattı az jew de, kóp jew de keselleniwge alıp keliwi múmkin. Awqattıń quramında adamǵa zárúr bolǵan may, belok, uglevod, vitamin sıyaqlı túrli zatlar bar.

Biz háreket etiw dawamında kerekli muǵdarda energiya sarplaymız. Jumsaǵan energiyaniń ornın azıq-awqat ónimleri toltıra aladı. Birdey awqatlar menen kúnde awqatlanıw zıyanlı boladı. Kúnlık awqatlanıwda túrli vitaminler menen bayıtıp barsaq ǵana salamat rawajlanamız.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Ne ushın az awqat ta, kóp awqat jewde keselleniwge alıp keledi?
2. Kúnde birdey awqatlanıw ne ushın zıyanlı eken?

2-tapsırma. “Shańaraǵımızdıń awqatlanıw tártibi” temasında sáwbetlesıń. Awqatlardıń atların aytıń, olardı kúnniń qaysı waǵında jegen paydalı ekenligi boyınsha sáwbetlesıń.

BAKTERIYALAR

Bakteriyalar júda kishi kólemli kózge kórinbeytugın tiri organizmler boladı. Olardı kóriw ushın bizge úlkeytirip kórsetiwshi arnawlı ásbap-úskeneler kerek boladı. Bunda mikroskoptan paydalanamız. Bakteriylar barlıq jerde ushırasadı.

Olar topıraqta, suwda, hawada hátteki jawında da boladı. Bakteriylar paydalı hám zıyanlı bolıp eki túrge bólinedi.

Paydalı bakteriylar – ashtıwshı bakteriya. Ol qamır iylewde keńnen paydalanıladı. Qamırtırış salınğan qamırdan jumsaq hám mazalı nan islep shıǵarıladı.

Zıyanlı bakteriylar bolsa tereklerdegi miywelerde kóp boladı. Sol sebepli awqat jewden aldın qollardı hám miywelerdi tazalap, juwıp jew kerek.

 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

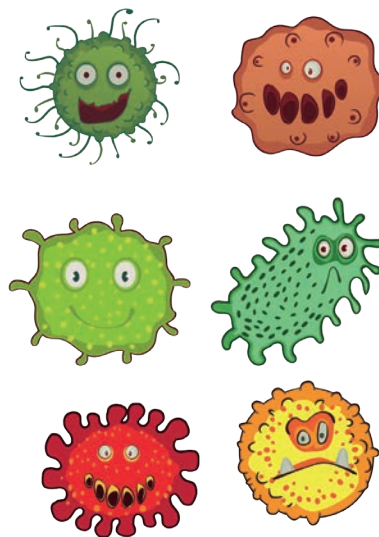
1. Bakteriylar degenimiz ne?
2. Olardı qanday asbap penen kóriwge boladı?
3. Paydalı bakteriylar qaysılar?
4. Zıyanlı bakteriylarǵa neler kiredi?

 2-tapsırma. Zıyanlı bakteriylarlardan saqlanıw haqqında sáwbetlesiń.

MIKROBLAR

Mikroblar adam organizmine siñip ketiwshi kishkene tiri organizmler. Gigienağa ámel qılmağanda organizmde hár túrli keselliklerdi keltirip shıǵaradı. Mikroblardı kózimiz benen kóre almaymız. Olar jótelgen hám túshkirgen waqıtta silekey arqalı organizimge tarqaladı. Mikroblar ishek quwıslıǵı keselligine sebep boladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriñ.

1. Mikroblar qalay payda boladı?
2. Olardan qanday kesellikler payda boladı?

2-tapsırma. Oqırñ hám awqatlanıwdıñ jaqsı, jaman tárepleri haqqında sáwbetlesiñ.

Awqatlanıw ushın 5 áhmiyetli sebep

- ▶ Júrek hám qan tawırlarınıñ salamatlıǵın támiyinleydi. Qandaǵı xolesterin muǵdarın azaytadı.
- ▶ Bizdi jetkilikli muǵdarda energiya, minerallar hám vitaminler menen támiyinleydi.
- ▶ Bular jetkilikli bolsa, kún dawamında ashıwshaqlıqtan saqlaydı.
- ▶ Infekciyaǵa qarsı gúresiwge járdem beredi
- ▶ Paydalı azanǵı awqatlanıw biz ushın zárúr barlıq zatlar menen támiyinlegenligi sebepli sulıwlıq deregi boladı.

DURÍS AWQATLANÍW QAĞÍYDALARÍ

Durís awqatlanıw – adamnıń densawlıǵı hám miynet etiwı ushın eń áhmiyetli shártı. Durıs awqatlanıw denedegi unamsız tásirlerdi jeńiwge járdem beredi. Azıq-awqatlıq zatlar adamǵa tek jasaw ushın ǵana emes, dúnyaǵa kóz qarasınıń qalıplesiwinde de úles qosadı.

Házirgi waqıtta awqatlanıwǵa eki kóz-qarasta qaralmaqta. Biri azıqlandıırıwshı, ekinshisi tazalawshı. Awqatlanıwdıń bir waqıtta bolǵanı maqul.

Quwırılǵan taǵamlardan saqlanıw paydalı boladı. Qumshekerornınapaldı paydalanǵan maqsetke muwapıq. Pal ishki aǵzalardı emleydi, temperaturanı turaqlastıradı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Durıs awqatlanıwdıń densawlıqqa qanday paydası bar?

2. Adamlar qanday awqatlanadı?

2-tapsırma. Taǵamlardıń atların tabıń.

OLARDÍ BILWIMIZ SHÁRT

Beloklar – máyek, sút, gósh, balıq, ósimliklerden lobiya, teńiz otları, makaron hám gózada boladı. Tek ósimlik belokları menen sheklensek, tolıq támiyinley almaymız. Sol ushın paydalı tábiyiy ónimler, qaynatılğan gósh, taza balıq, máyek, tawıq góshi, dánli, sobıqlı ósimlikler, miyweler, palız eginlerin kóp jewimiz kerek.

Uglevodlar – bizdi kúsh-quwat penen támiyinlewshi bulshıq etlerimizdiń islewine járdem beredi. Olar miywe, pal, jarma hám un ónimleri, kartoshka, makaronda boladı.

Mineral zatlar – azıq-awqatlardıń barlıq túrlerinde az bolsa da bar, 30 dan aslam minerallar túrleri bolıp, olarsız jasaw múmkin emes.

Jas óspirim organizminiń belok, uglevod, may hám energiyağa bir kúnlik talabı

Jası	Belok (g)	May (g)	Uglevod (g)	Energiya (kcal)
7-10	79	79	315	2300

GESHIR HAQQÍNDÁ NE BILEMIZ?

Geshir hár túrli kóriniste boladı. Onı suwda pisiriw, mayda quwırıw, yaki shiykiley de jew múmkin. Geshir 87 % suwdan turadı. Ol 2000 jıldan beri bar hám dáslep Awғанstannan kelgen dep te aytadı. Onıń jaǵımlı iyisli japıraqlarınan hám tuqımınan awqat hám shıpa bolatuǵın shópler tayarlangan.

Dáslepki geshirler sıya reń, aq, sarı, qızıl hám qara reńde bolğan. Greceyada geshir japıraqlarınan saratan keselligin

emlewde paydalanğan. Biz jaqsı kóretuǵın qızıl geshir Gollandiyada oylap tabılğan. Eń uzın geshirdiń uzınlıǵı 6 metrge shamalas bolıp, Gennis rekordlar kitabına kirgizilgen. Al eń awır geshir 8 kilogramm 61 gramm bolğan.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Geshirler qanday reńde bolğan?
2. Geshir japıraǵınan qaysı kesellikti emlewde paydalanğan?
3. Qızıl geshirdiń watanı qay jer?

2-tapsırma. Geshirdi qanday awqatlardı tayarlawda paydalanatuǵınlıǵın aytıp beriń.

SALATLAR

Palız eginlerinde adam organizmi ushın kerekli barlıq minerallar bar. Túrli salat hám awqatlarǵa kóbinese kók shópler qosıladı. Olardı salqın qarańǵı ortasha hawada saqlaw kerek.

Salatlar palız eginlerinen tayarlanğan salqın awqatlar bolıp, awqatqa qosıp paydalanıladı. Burın salat tayarlaw ushın túrpi, qıyar, pomidor, piyaz hám kók shóplerden paydalanğan.

Soń rediskadan, bolgar burshınan, geshir hám kapustalardan salatlar tayarlanğan. Palız eginlerinen tayarlanğan salatlar uglevodqa bay boladı.

Olarğa gósh, balıq, máyek qosıw arqalı jáne de paydalı boladı. Salatlar ishteydi ashatuğın bolğanlıqtan awqattan aldın beriledi.

Salatlar eki usılda jańa úzilgen yamasa qaynatıp pisirilgen palız eginlerinen tayarlanadı. (*“Texnologiya” kitabınan*)

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Palız eginleri qanday saqlanadı?
2. Salatlar dáslep nelerden tayarlanğan?
3. Olardı qay waqıtta paydalanğan maqul?

2-tapsırma. “Lázzet” salatın tayarlaw úlgisin bilip alıń hám úyde jası úlkenler járdeminde tayarlap kóriń.

“Lázzet” qıyar – 3 dana, pisirilgen tawıq góshi – 200 g, pisirilgen máyek – 4 dana, mayonez 100 ml, ukrop, duz hám qara burışh (qálewine qaray)

Tayarlanıwı: Qıyardı jaqsılap juwıp, yarım ay sıyaqlı etip kesemiz.

Pisirilgen tawıq góshin hám pisirilgen máyekti tórtmúyesh etip tuwraymız. Ukroptı da mayda etip tuwraymız. Duz salıp mayonez benen aralastıramız.

AZANĠI AWQATLANIW

Hárbir adam duris awqatlanıwdıń eń áhmiyetli basqıshı ekenin jaqsı biliwi kerek. Azanġı awqatlanıwda bılamıq, irimshik jelinse maqsetke muwapıq boladı. Toyımlı hám paydalı azanġı awqatqa shay menen birge vitaminlerge bay qaymaq, irimshik jew usınıs etiledi.

Bul awqatlanıw deneni uzaq waqıt energiya menen támiyinleydi. Balalar ushın sút hám sút ónimleri jas organizmniń ósiwine, immunitet qalıplesiwine júdá paydalı. Sútte sapalı beloklar, vitaminler, minerallar, kalciy bar. Sonıń ushın azanda sútten tayarlangan awqatlar bılamıq, sók jarma, máyek hám sır jew paydalı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Azanġı awqatlanıw ne ushın áhmiyetli ?
2. Azanġı awqat nelerden ibarat?

2-tapsırma. Berilgen sózlerdiń tiyislinin qoyıp oqırń hám tekstti tolıqtırń.

Azanda anam maǵan (palaw, bılamıq) tayarlap beredi. Stol ústine (tort, sır) qoyadı. Hámmege bir stakan (sút, kola) ishkizedi. Men (palawdı, nandı) azanda jemeymen.

NAN – DASTURQAN KÓRKI

Azanda bárimiz awqatlanıw ushın jıynaldıq. Bizler bet-qolımızdı juwıp bolıp, asxanaǵa keldik. Anam jeńgem menen birge dasturqan jayıp hámme nárseni ákelgen. Aq qant, hárbirimizge kishkene kesede qaymaq, sır qoyǵan.

Jeńgem shaynekte shay ákelip hárbirimizge quya basladı. Dasturqan átirapında anam joq edi. Men endi anam qay jerde ekenligin soramaqshı bola bergenim, daladan:

– Háy balam, úyge nanlardı alıp ket, – degen dawıs esitildi. Anamnıń qolınan nanlardı alǵanı sol, murnıma nannıń jaǵımlı iyisi keldi. Nandı ákelip dasturqanǵa qoydım. Ákem, nandı alıp shetinen sindırıp alıp,

– Qáne alıńlar. Nansız dasturqannıń payızı bolmaydı. Nan sol ushın qádirli, – dedi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Azanda awqatlanıw ushın ne zatlar paydalı eken?
2. Anası azanǵı awqat ushın nelerdi tayarladı?
3. Ne ushın nansız dasturqannıń payızı joq?

2-tapsırma. Kóz aldıńızǵa keltiriń. Siz azanǵı awqatlanıwǵa dostıńızdıń úyindesiz. Qanday sózlerden paydalanıw kerekligi haqqında sáwbetlesiń.

- Múmkin be?
- Márhamat.
- Alsam bola ma?
- Uzatıp jiberesiz be?
- Raxmet.

BIYDAY

Biziń elimizde diyqanlar biyday, salı, mákke, arpa, sulı, másh, burshaq, lobiya sıyaqlı eginlerdi egip, jetistiredi. Olardıń

bári de azıq-awqatlıq ónimleri sıpatında xalqımız dasturqanın toltıradı. Olardan biyday eń ullı nanımız deregi.

Úlkemizde biydaydıń jumsaq hám qattı túrleri egiledi. Jumsaq biyday gúzde egiledi hám báhárde háwıj alıp óse baslaydı. Biyday iyul ayında pisip jetiledi. Paqal hám masaqları quwrağan soń kombaynlerde orılıp, dánleri ajratıladı. Digirmanda tartılıp, un alınadı. Bul unlardan nan tayarlanadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Biziń elimizde qanday ónimler jetistiriledi?
2. Biyday qay waqıtta egilip hám jiynap alınadı?

2-tapsırma. Nan daladan dasturqanǵa shekem qanday jollardı basıp ótetuǵınlıǵın aytıp berıń.

TÚSKI AWQATLANÍW

Túski awqat suyıq hám qoyıw awqattan ibarat. Qaynatılǵan gúrish hám kotletler bolıwı múmkin. Túski qoyıw awqatlardı jewden keyin astı sińiriw ushın palız ónimlerinen tayarlanǵan salattı jew paydalı.

Buterbrod tayarlaw “Buterbrod” sózi nemec tilinen alınǵan bolıp, “maylı nan” degen mánini bildiredi. Onı túski hám keshki dasturqan ushın tayarlasaq boladı. Onı tayarlaw júdá ańsat. Birinshi nan alamız. Ol qara

yaki biyday nanı bolıwı múmkin. Onı qalınlıǵı 1 cm den aspaǵan halda túrli etip kesiwge boladı.

Bizge jáne gósh, balıq, sút hám palız ónimleri, miywe-ler kerek boladı.

Buterbrod ashıq hám jabıq, jeńil tayarlanatuǵın túrlerge bólinedi.

Ashıq buterbrod. Bulka yamasa baton nan alınadı. Qalınlıǵı 1cm, 40 gramm awırılıqta tegis etip kesiledi. Tayarlangan kolbasa, sır, kók shóp hám hárkimniń qálewine qaray basqa ónimler nan bóleginiń ústine jaylastırıladı.

Jabıq buterbrod. Jabıq buterbrodtıń nanı juqalaw etip kesiledi, onıń sırtına juqa etip sarımay jaǵıladı, ústine ónim qoyıladı hám ústi nan bólegi menen jabıladı. (“Texnologiya” kitabınan)

 1-tapsırma. Ashıq buterbrod tayarlawdıń izbe-izligin aytıp berıń.

 2-tapsırma. Palız eginleriniń atları hám olardan tayarlanatuǵın awqatlardıń atların aytıń
Úlgi: Kapusta. Onnan borsh tayarlanadı.

TÚSKI AWQAT

Mamıttı apası shaqırıp alıp:

– Túski awqat pisti. Aǵańdı awqat jewge shaqırıp kel,
– dedi.

Mamıt dárriw aǵasın shaqırıp keldi. Olar qolların

juwıp tamaq jewge otırdı. Mamıt awqattı izinen birew quwıp kiyatırǵanday tez-tez ishti. Apası Mamıttıń bunday ashkózligin kórip:

– Mamıt, sen awqattı bunsha nege asıǵıp isheseń? Seniń aldıńnan heshkim awqatıńdı tartıp almaydı ǵoy. Awqattı onday asıǵıp ishpe. Asıǵıp jegen awqat denege sińbeydı. Boyǵa taramaydı. Suwıtıp, asıqpay ishken awqat juǵımlı boladı, – dedi.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Mamıt tamaqtı qalay ishti?
2. Apası ne dep aql berdi?

Sanlar geyde pútinniń bólegin bildiriwi múmkin.
Úshten eki, besten tórt, tórttiń biri

KESHKI AWQAT

Keshki awqat jeńil sińetuǵın bolıwı kerek. Sebebi júdá toyımlı awqattı kóp jesek, awqattıń sińiwi qıyın boladı. Ishki organizm zorlıq penen isley baslaydı. Sińbegen

awqat bizge hár túrli keselliklerge shalıńıwımızǵa sebepshi boladı. Azıq-awqat ónimlerin uyqılawdan eki – eki

yarim saat aldın jew usınıs etiledi. Keshki awqattı jew waqtın 18⁰⁰ – 19⁰⁰ shekem dep belgilewge boladı.

Keshki awqat suyuq awqat bolıwı kerek. Olardı tayarlawda palız eginleriniń barlıq túri geshir, shalgám, piyaz, pomidor, kartoshka, kapusta keń qollanıladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berin.

1. Keshki awqat qanday bolıw kerek?
3. Sińbegen awqatlar bizge qanday tásir etedi?

2-tapsırma: Bir kúnlik awqatlanıw tártibińizdi dúziń hám onı hápte kúnlerine rejelestirin.

Hápte kúnleri	azanǵı awqat	Túski awqat	Keshki awqat	Mektepte
Dúyshembi				
Shiyshembi				
Sárshembi				
Piyshembi				
Juma				
Shembi				
Ekshembi				

SÚYEKTIŇ DÁRI-DÁRMANLARÍ

Kalciy

Kalciy sózi latin tilinen alınǵan bolıp, «jumsaq tas» degen mánini ańlatadı. Kalciydiń eń kóp muǵdarı súyeklerdi bek-kemleydi. Kalciy immunitettiń bir qalıpte saqlanıwı hám onıń páseyip ketpewi ushın xızmet etedi. Kalciy azaysa, immunitet páseyedi. Ol qannıń qoyıwlasıwınıń aldın aladı, júykeni tınıshlandıradı. Júrektiń jaqsı soǵıwına járdem beredi. Kalciy insan organizmindegi súyeklerge hám tiske zárúr.

Ol máyektiń qabıǵında, gúnji tuqımında, toraqta, sútte, qatıqta, lobiyalardıń quramında boladı. Kalciydi ash qarınǵa qabıllaw kerek.

Sút bahalı ónim esaplanıp, quramındaǵı mineral duzları (kalciy hám fosfor) bala súyegin bekkemlew ushın júdá paydalı. Gazlı ishimliklerdi kóbirek ishiw kalciydi denemizden shıǵarıp jiberiwine alıp keledi.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kalciy ne ushın organizimge zárúr dep oylaysız?
2. Ol qaysı azıqlıq ónimlerde ushırasadı?
3. Onı qay waqıtta qabıllaw kerek?

 Ayırım sózlerde birgelkili eki dawıssız ses qatar keliwi múmkin. Mısalı: Gramm, klass, metall, tonna sózlerinde birdey eki hárip jazıladı. Sózdiń aqırında kelgen gramm, klass, metall sózlerine qosımtalar jalǵansa, olardan biri túsirilip jazıladı. Gramm-gramı, klass-klası, metall-metalı

 2-tapsırma. Berilgen tekstten sanlardı aytıp beriń.
7 jasqa shekemgi balalar ushın 1 gramm, jas óspirimler ushın 1,5–2 gramm kalciy kerek boladı.

Eger bizde kalciy belgilengen muǵdarda bolsa, kóplegen keselliktiń aldın alıwǵa hám emlewge járdem beredi.

KALCIY JETISPEGENDE

Eger qolıńız yamasa ayaǵıńızdı bir jerge qattıraq urıp alǵanıńızda sınsa, bul súyeklerdiń kúshsizlenip qalǵanı, yaǵnıy kalciy jetispegenliginiń belgisi boladı.

Kalciy jetispewshiligi balalar ushın qáwipli boladı. Kalciy tek súyeklerdiń

ósiwin ́ana emes, organizmniń jaqsı ósiwi hám rawajlanıwın támiyinleydi.

Balalarda tistıń qáliplesiwindegi buzılıwlar, súyeklerdiń jaqsı óspewi menen birge kózlerdegi ózgerisler, minez-qulqındaǵı ózgerisler, tamır tartıp qalıw kalciydiń jetispewshiligi sebebinen boladı.

Kalciy jetispewshiliginiń eń qáwipli tásiiri – bul qannıń qoyıwlanıwı bolıp, jaraqatlanǵanda jaman aqıbetlerge alıp keliwi múmkin.

Kalciy jetispewshliginiń dáslepki belgileri seziliwden onıń ornın toltırıw kerek.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

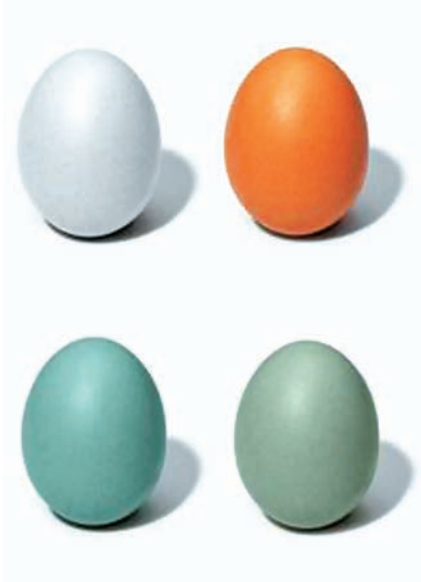
1. Kalciy jetispewi balalarǵa qanday tásir etedi?
2. Kalciy jetispewiniń aldın alıw ushın ne islew kerek?

2-tapsırma. Kalciy haqqında maǵlıwmatlardan paydalanıp kesteni toltırıń.

Kalciy sózi latin tilinen alınǵan bolıp, «jumsaq tas» degen mánini ańlatadı	Durıs/qáte
Kalciy azaysa, immunitetke tásir etpeydi.	Durıs/qáte
Kalciy máyektiń qabıǵında, gúnji tuqımında, toraqta, sútte, qatıqta, lobiyalardıń quramında boladı	Durıs/qáte
Kalciy jetispegenligi balalar ushın onsha qáwipli emes	Durıs/qáte
Súyeklerdiń jaqsı óspewi menen birge kózlerdegi ózgerisler kalciydiń jetispewshiligi sebebinen boladı	Durıs/qáte
7 jasqa shekemgi balalar ushın 1 gramm, jas óspirimler ushın 1,5–2 gramm kalciy kerek boladı.	Durıs/qáte
Kalciydi ash qarınǵa qabıllamaw kerek.	Durıs/qáte

MÁYEK

Máyek azıq-awqat ónımı bolıp, onda belok, may, temir, fosfor hám A, D, B vitaminleri jámlengen. Máyek úsh bólimnen ibarat.

Máyektiń sarı uwızı mineral, maylar, belok hám uglevodlarǵa bay bolıp, miy iskerliginiń rawajlanıwına járdem beredi. Aq uwızı jeńil hám toyımlı. Organizmniń hám bulshıq etlerdiń rawajlanıwında áhmiyetke iye. Qabıǵı máyektegi paydalı zatlardıń quramın saqlaydı.

Máyektiń saqlanıw múddeti 30 kún boladı. Máyektiń taza ekenligin biliw ushın bir stakan suwǵa máyekti hám as qasıqta duz salamız. Taza máyek suwdıń túbine ketedi, kerekli múddeti bar máyek júzip júredi. Al saqlaw múddeti ótken máyek suw ústine qalqıp shıǵadı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Máyekte qanday paydalı zatlar bar?
2. Ol neshe bólimnen turadı?

2-tapsırma. Máyeklerden qaysı taǵamlarda paydalanıwǵa bolatuǵınlıǵı haqqında sáwbetlesıń.

QATÍQTÍ QALAY ISHKEN PAYDALÍ?

Qatıq – qaymaǵı alınbaǵan, maysızlandırılǵan, sútlерdi uyıtqı qosıp yamasa qospastan uyıtıw jolı menen tayarlanadı. Sútti uyıtıw 6 saat dawam etedi, keyin payda

bolgan qatıq muzlatqıshqa jaylastırıladi hám sol jerde tayar bolgansha 4-6 saat saqlanadi.

Quramındağı maydıń muǵdarına qarap, qatıq maylı, qaymağı alınbağan súttan tayarlangan sıyaqlı túrlerge bólinedi. Qatıqtıń barlıq túrleri awzı keń shiyshele, arnawlı farfor, fayans, shiyshe yamasa banka hám stakanlarǵa, sonıń menen birge, sıyımlılıǵı 0,15 ten 0,5 litr ge shekem bolgan arnawlı polimer menen qaplangan qaltashalarǵa qadaqlap jayǵastırıladi.

Kefir – qaymağı alınbağan yamasa alınğan qatıq.

Eger siz qatıqtı azanda ishseńiz:

- ▶ Kún dawamında ishteyińizdi ashadı.
- ▶ Júyke jumısın jaqsılaydı.
- ▶ Awızdağı jaǵımsız iyisti joq etedi.
- ▶ Kún dawamında ózińizdi kúshli shaqqan sezesiz.

Eger keshte ishseńiz:

- As sińiriwdi jaqsılaydı.
- Ózińizdi toq sezesiz.
- Organizmdi zárúr elementler menen támiyinleydi.
- Uyqını jasqılaydı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Qatıqtı qay waqıtta ishken maqul eken?
2. Siz qatıqtı qay waqıtta ishesiz?

2-tapsırma. Qatıqtıń tayarlanıw izbe-izligin aytıp beriń.

3-tapsirma. Oqirín hám qatıq gójeni pisiriwdiń tártibin bilip alirín.

Kerekli ónimler: gúrish 0,5 kg, duz hám 1 litr qatıq .

Jumıstı orınlaw tártibi:

1. Qazanda qaynap atırǵan 1 litr suwǵa 1 shay qasıq duz salınadı.

2. Oǵan tazalap, juwıp tayarlanǵan gúrish salınadı. Gúrish jumsap ezilgende góje pısken esaplanadı.

3. Suwıtıladı. Keyin qatıq qatıladı.

PAYDASÍN BILESIZ BE?

TÚRPI

Bildim dawa ekenin,
Tuwrap saldım asıma,
Tumaw, jótel degeniń,
Jolamaydı qasıma.
Bolmasa ol ózgede,
Ekse qolı jetedi,
Em eken bul kózge de,
Jaqsı tásir etedi.

ÁNAR

Ánardiń ishkende,
Shireli suwın.
Boyıma kúsh enip,
Jaqsardı buwın.
Shipalı vitamin,
Onda kóp eken.
Awırǵan adamǵa,
Ánar em eken.
Janıma shipa,
Anardan taptım.
Denem jep-jeńil,
Qulınday shaptım

SHALĠAM

Meniń atam,
Jeydi shalġam,
Sonlıqtan ol,
Kúshli palwan.
Quramında,
Vitamin bar,
Endiredi,
Júzge ajar

1-tapsırma. Sorawlarġa juwap beriń.

1. Túrpini qanday awqatlar menen jewge boladı?
2. Túrpi qaysı awırıwdı emlewde qollanıladı?
3. Ánardiń suwı qanday keselliklerdi dawalaydı?
4. Onda qanday vitaminler bar?
5. Shalġamniń quramında ne bar?

BOYAN – SHÍPALÍ ÓSIMLIK

Bir eshki padaġa
ere almay kiyatır
edi. Bir jerde ol
shapqılap ketip artqı
eki ayaġına qadalıp,
aldıńğı eki ayaġın
búgip, ósip turġan
boyanlardıń tek
ushın jey basladı.

Eshkini sol kúni túrtsek te oyanbay, ház etip uyqıladı,
al keshte júrip ketti. Sonda qıtaylılardıń boyandı tiriltiwshi
ósimlik dep, biykarġa sıyınbaġanı yadıma tústi.

Keyin bilsek, eshkiniń ókpesiniń isingeni, qala berse
qarnı, bawırı awırıp turġanı belgili boldı. Dárilik qásiyeti
bar boyanniń tamırı biziń respublikamızdıń aymaġında
kóplep ushırasadı.

Boyan hám onıń tamırınan xalıq medicinası hám arnawlı medicinada keń paydalanıladı.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Eshkige ne bolǵan edi?
2. Ol qanday ósimlikti jedi?
3. Boyanda qanday dárilik qásiyet bar eken?

ÚSH ULLÍ TÁWIP

Bir táwip qattı awırıp jatıp qalıptı. Ol shákirtlerin jıy-
nap:

– Shákirtlerim, ólimim jaqın qalǵanǵa uqsaydı. Óz ornıma úsh ullı táwip qaldırıp ketemen. Usı úsh zor táwip-tiń másláhátlerine hámmeńiz qulaq salıń hám basqalarǵa da sonı jetkeriń, – depti.

Shákirtleri:

– Bul ullı úsh táwip kimler? – dep soraptı. Ustazı bılay dep juwap beripti:

– Olardıń biri-tazalıq, ekinshisi – awqattı ólshemi menen jew, úshinshisi-dene tárbiyası. Bárha azada bolıw, waqtında awqatlanıw, dene aǵzaların háreketsiz qaldırmaw ushın dene tárbiyası menen shuǵıllanıw – mine usılar salamatlıqtı saqlawdıń eń jaqsı jolları esaplanadı.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Táwip shákirtlerine ne dep ótinish etti?
2. Úsh tawip – bular qaysılar?

2-tapsırma. “Men kúshli bolıwdı qáleymen” temasın-
da sáwbetlesıń.

Waqıttı bildiretuǵın sózlerdi aytıp berıń.

SPORT DENSAWLÍQTÍ BEKKEMLEYDI

Juwırıw

Júrek jaqsı isleydi,
Shınıqqan soń burınnan.
Okpem sirá óshpeydi,
Dem alaman, murnımnan.
Juwırıwdan hár qashan,
Janım payız tapqanday,
Juwırıwǵa shıqpasam,
Deneme tas batqanday.

Tennis oynaǵanda

Kiydim tennis formasın,
Quyılǵanday belime,
Bildim kúshtiń talmasın,
Túsip kettim oyınǵa.
Raketka qolımda,
Oynadım top asırıp,
Burıldım oń-solıma,
Oyında kóp qashırım.

Turnik

Qurıssa eger denem,
Turnikke asıldım men.
Shınıqtım kóterilip,
Gá joqarı, gá tómen.
Turnikke qızıǵaman,
Tartılıp, sozılaman.
Qıysayıp jandı qıynaǵan,
Ornına tústi qabırǵam.

X.Saparav

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Sporttıń qanday túrleri haqqında sóz etiledi?
2. Olardıń densawlıqqa qanday paydası bar?

QORĞAW, TAYANISH HÁM SHÍDAMLÍLÍQ

Eger sport ayaq kiyimi júdá qattı bolsa, ol siziń háreketińizdi shegaralaydı. Eger ol júdá háreketke say, jumsaq bolsa, onda siziń jaraqat alıw qáwpińiz artadı. Jaqsı sport ayaq kiyimi tómendegi ólshemge say bolıwı kerek:

Birinshiden, ol ayaqtı qorğaw ushın imkan beriwı kerek: toptıń soqqısınan hám basqa oyınshınıń soqqısınan qorğaw, sport maydanınıń tegis emes jerlerin jasırıwı hám ayaqtı suwıq hám jawınlı kúnlerde ıssı hám qurğaq saqlawı shárt.

Bul ayaq kiyimler ayaqtı, ásirese, tobiq súyeklerin hár túrli sozılıwlar, sınıwlardan, dize súyekleriniń jaraqatlanıwına alıp keliwshi jaraqatlardan qorğawı kerek. Sonday-aq, olar oyınshıǵa ózine isenim sezimin beriwı kerek. Ol ızǵar maydandashda tayıp ketpewı hám júdá qurğaq jerde birden jıǵılıp túspeıwı kerek.

Qabarıwlar, sınıw yaki ayaq kesellikleriniń aldın alıw ushın sport ayaq kiyimi terlerdiń parlanıp ketiwine tosqınlıq etpewı, lekin ıǵallıqtıń ishke kiriwine jol qoymawı kerek. Bunıń ushın eń maqulı suw ótkermeytuǵın teriden islengen ayaq kiyim. Ol jawın suwlarınan da qorǵaydı.

1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Ayaq kiyim júdá qattı bolsa qanday zıyanı bar eken?
2. Eger ol júdá jumsaq bolsa qanday zıyanı bar?
3. Ayaq kiyim tańlawda nelerge itibar beriw kerek?
4. Sizge ayaq kiyim tańlawǵa kim járdemlesedi?

V BÓLIM. ÓNERIM – MAQTANÍSHÍM

ÓNER – TAWSÍLMAS GÁZIYNE

Óner adamdı tez waqıt ishinde ráhátke jetkizedi, ózine itibardı kúsheytedi. Ónerdi úyrenip alıw, onıń sheberi bolıw óz-ózinen qolğa kirmeydi. Bunıń ushın kóp ter tógip miynet etiw, tınımsız izleniw talap etiledi.

Ónerli jeter muratqa, ónersiz qalar uyatqa” – dep xalqımız biykarğa aytpağan. Sebebi insan óz óneri menen basqalardıń da mútájin pitkerген.

Óneriniń arqasında xalıqtan algıs alğan. Erinshek hám jalqawdıń heshbir isi ónbeydi. Xalıq jalqawdı emes, ónerlini algıslaydı, sebebi har qanday óner miynetniń nátiyjesinde iyelenedi. Ónerdiń jaqsı-jamanı bolmaydı. Eger qunt penen úyrenseń harqanday ónerdi de iyelep alıw múmkin. Sonda gana sol ónerdiń ustası degen húrmetke iye bolasań.

Hárkim óz qábiletin, úqıbın da esapqa alıwı kerek. Sebebi, «talanttiń toqsan toğız payızı miynet», ten ibarat.

? 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Óner adam ushın nege kerek?
2. Ónersiz adamzat turmısı qanday bolğan bolar edi?
3. Ónerge baylanıslı qanday naqıllar berilgen?
4. Erinshek, jalqaw sózleriniń óner menen qanday baylanısı bar?

ÓNERMENTSHILIK

Ónermentshilik adamzattıń islep shıǵarıw talapları nátiyjesinde payda bolǵan. Tariyxıy dáwirlerde texnikanıń rawajlanıwı menen túrli ónerler payda bolǵan. Gúlalshılıq, ustashılıq, temirshilik, kesteshilik sıyaqlı túrleri xalıq turmısında áhmiyetli. Óner túrleri sol aymaqtıń jasaw jaǵdayı hám ónimlerdiń talabına qaray rawajlandı. Mısalı: paxta hám pille jetilistiriletuǵın jerlerde toqımashılıq óneri kóp bolǵan bolsa, toǵaylar bar jerde aǵash ustashılıǵı kelip shıqtı.

Metall islep shıǵarıw temirshilik ónerin talap etti. Demek, óner insanlardıń jasaw jaǵdayın jaqsılawǵa, kúndelikli turmısı ushın zárúrliklerdi toltırıwǵa xızmet etedi eken. Óner úyreniw adamnıń qábiletine, bilimine de baylanıslı. Sebebi, qanday da bir ónerdi úyreniw ushın sol óner boyınsha bilimlerde iye bolıwı kerek. Qırı bilimlerdiń ózi menen óner iyesi bolıw qıyın.

Demek, bilimlerdi ámeliyatta qollanıw ushın uqıp ta kerek boladı. Ónermentshilik xalqımızdıń milliy úrp-ádetleri menen de baylanıslı.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriñ.

1. Ónermentshilik qalay payda bolğan?
2. Ónermentshiliktiñ qanday túrleri bar?
3. Ağash ustası nelerdi islep shıǵaradı?
4. Toqımashılıq óneri haqqında nelerdi bilesiz?

2-tapsırma. Ónerlerdiñ túrleri haqqında sáwbetlesiñ.

Naqıl Aqıl kókke jetkerer,
Óner kópke jetkerer.

ASPAZLÍQ

Aspazlıq – ámeliy óner bo-
lip, turmısımızda onıñ da óz ornı
bar. Dasturqanǵa tartılatuǵın
awqat ilimiy jaqtan kórip
shıǵıladı. Al ónimlerden mazalı
hám paydalı awqat tayarlaw
sheber aspazdıñ qolınan keledi.

Aspazlıq mıñ jıllıq tariyxqa
iye bolıp, segizinshi ásirde
Rimde bul mektepke tiykar
salınǵan.

Asxana – awqat tayarlaw ushın arnawlı úskenelengen bólme. Onda gaz plita, qazan-tabaq juwıw ushın arnawlı úskene, muzlatqısh, jumıs stolı, qazan-tabaqlardı saqlaw ushın asxana shkafı, ıdılar hám qurǵaq ónimler boladı. Asxanada jumıstı sapalı etip islew ushın qolaylı kiyiniw kerek. Kiyimniń jeńi, etegi, taǵınshaqlar awqat tayarlawǵa kesent etedi. Kiyimińizge daq tiyiwi múmkin. Bunıń ushın arnawlı asxana aljapǵıshı kerek boladı.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Aspazlıq óneri ne ushın zárúr bolǵan?
2. Siziń shańaraǵıńızda awqattı kimler pisiredi?
3. Asxanańızda neler bar?

2-tapsırma. Berilgen tekstten paydalanıp dasturqan átirapına kerekli ásbaplardı qoyıwdı úyrenip alıń.

Asxana ásbapları tarelkaniń oń hám shep táreplerine qoyıladı. Pıshaqtıń ótkir tárepi tarelkaǵa qaratıp oń tárepke, vilkanıń ushların joqarıǵa qaratıp, tarelkanıń shep tárepine, qasıqtı bárhá oń tárepke, dóńis tárepin joqarıǵa qaratıp qoyıladı. Desert ushın asbaplardı tarelkanıń joqarı tárepine tarelkadan stol orayı tárepke pıshaq, vilka hám qasıq tártibinde qoyıladı. Fujer tarelkanıń joqarı oń tárepine, qol súlgisi tarelkanıń ústine shıraylı túr berilip, qaǵaz maylıqlar arnawlı ıdısqı jaılastırıladı. Arnawlı ıdıstaǵı ónimler stoldıń orayına jaqınlastırılıp qoyıladı.

QARAQALPAQ MILLIY KESTESHILIK ÓNERI

Xalqımızdıń bay mádeniyatı, kórkem óneri, úrp-ádet hám salt-dástúrleri óz aldına úlken miyras. Milliy kesteshilik óneri menen hayal-qızlar shuǵıllanǵan. Sol sebepli, hayal-qızlardıń milliy kiyim-kenshekleri bolǵan kók kóylek, sáwkele, kiymeshek, jegde, óńirshe hám taǵı

basqalar orin algan. Bunnan basqa taqiya, shayqalta, ham qara uylerdin baw-shuwlari da milliy na'islar menen bezetilgen.

Hayal-qizlardin milliy kiyim-kenshekleri qimbat bahali taslar menen bezetilip, juda suliw ham shirayli tuske enip, qizlardin korkine kork qosip turgan.

? 1-tapsirma. Sorawlarğa juwap beriñ.

1. Milliy kesteshilik öneri menen kimler shugillangan?

2. Kók kóylek, sawkele, kiymeshek, jegde, óñirshelerdi kimler kiygen?

2-tapsirma. Berilgen súwretlerdegi qaraqalpaq milliy na'islarına itibar beriñ.

MILLIY NA'ISLAR

Qaraqalpaq milliy na'isları tiykari-nan ósimlikler, haywanatlar ham geomet-riyalıq forma-dağı na'is-lardan ibarat. Qaraqalpaq

milliy kesteshilik öneriniñ eñ jaqsı úlgileri xalıq arasınan jıynap alınıp, paytaxtıımızdağı I.V.Savickiy atındağı Qaraqalpaq kórkem – öner muzeyinde saqlanıp kelmekte. Biziñ usınday biybaha gáziynemiz arqalı Qaraqalpaq muzeyiniñ dañqı pútkil dúnyağa tanılıp, úlken mártebege eristi.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriñ.

1. Milliy nağıslar neni bildiredi ?
2. I.V.Savickiy atındağı Qaraqalpaq kórkem – óner muzeyinde neler saqlanğan?

2-tapsırma. Milliy kiyimler hám olardağı nağıslar haqqında sáwbetlesiñ.

ZERGERLIK ÓNERI

Ózbekstanda zergerlik óneri ázelden kiyatirgan ónerlerdiñ biri. Zerger qımbat bahalı tağınshaqlardı soğıp hámmeniñ dıqqatın ózine qaratqan. Zergerlik buyımlarında sol xalıqtıñ ózine tán milliyligi, sulıwlıq hám gózzallıq qarağan adamdı ózine tartadı. 20-ásirdiñ ekinshi yarımında zergerlik buyım fabrikaları payda bolğan. Xalıqtıñ talabı menen zamanagóy buyımlar menen birge joğalıp baratırğan eski túrleri de tiklene basladı. Zergerlik buyımlarında milliy mádeniy dástúrlerimiz óz sáwleleniwini tapqan.

1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriñ.

1. Ózbekstanda zergerlik óneri qanday rawajlangan?
2. Zerger bul kim?
3. Qanday zergerlik buyımlardı bilesiz?

2-tapsırma. Zergerlik buyımlarınıñ atların aytıp beriñ.

QOLÍMNAN IS KELEDI

Birewler qalsa sorap:
– Qolıńnan ne keledi?
Emespen orasholaq,
Qolımnan is keledi.

Qádimgi bolıp jurttay,
Ayaqqa kiyseñ etik.
Zamogi qalsa tutpay,
Dúzeymen sheber etip.

Kelgende isiñ túsip
Qolıma alıp tawar,
Boyıńa ólshep-piship,
Tigemen kóylek-shalbar.

Jay ushın polıń bar ma,
Jonaman taxtaylardı.

Qurilgan qapilarga,
Ornattim tutqalardi.

Asbapti alip qolga,
Úyrensen emes qiyin.
Soʻgaman oraq, balga,
Hár túrli temir buyim.

Úyrenge óner maʼan,
Turmista bolar joldas.
Úyrenge hár bir adam,
Ónerge qoysa iqlas.

- ? 1-tapsirma.** Sorawlarğa juwap beriń.
1. Balanıń qolınan qanday ónerler keledi ?
 2. Siz ózińizge zárúr bolğan buyımlardı qaydan alasız?

2-tapsirma. Juplıqta isleń. Partalasıńız benen “Siziń qolińızdan qanday óner keledi?” temasında keleshekte qanday ónerdi iyelewge bolatuǵınlıǵı haqqında sáwbetlesıń.

KISHKENE SHABANDOZ

At jarısta bir bala,
Jeńip aldı bayraqtı.
Sebebi, kishkentayında,
At minip kóp oynaptı.

Jıynalıp turğan adamlar,
Sol nárseni ańladı.
Kirttay ǵana balanıń
Ónerine tań qaldı.

? 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap berin.

1. At jarısta kim birinshi orındı aldı?
2. Bala kishkene gezinen baslap ne menen shıǵıllanǵan eken?
3. At jarısqa qanday tayarlıq kóriw múmkin?

At jarısları on segizinshi ásirde Angliyada Anna basshılıǵında payda bolǵan. Shabandoz – attıń sherigi. Shabandozdıń wazıypası atqa minip, qamshını silkitip, belgilengen orınǵa jetip barıwdan ibarat emes. Onı jaqınnan biletuǵın bolıwı kerek. At jarısqa, ilaq oyınǵa shıǵatuǵın at ayırıqsha kútip baǵıladı.

Seyis attıń qanshelli tulpar ekenligin, tayarlıq kóriw jumısların qashan hám qansha waqıt alıp barıwdı belgileydi.

BAQSÍSHÍLÍQ ÓNERI

XIX ásirde jasaǵan Berdaq shayır bolıw menen birge baqsı – sazende de bolǵan. Bul dáwirdegi shayırlardıń kópshiligi ózleriniń qosıqların duwtarǵa qosıp aytıw arqalı kópshilik arasında taratqan. Sonlıqtan da shayırlardı «baqsı» dep ataǵan.

Qallı Ayımbetov «Berdaq tek ǵana shayırlıq ónerge iye bolıp qalmastan, qosıqshı hám baqsı bolǵan. Ol dástanlar

aytqan, óz shıǵarmaların duwtarda qosıq etip aytıw arqalı «Berdaq baqsı» degen ataqqa iye bolǵan» – dep jazadı.

Baqsı – xalıq qosıqları, dás-tanlardı atqaratuǵın xosh hawazlı óner iyesi. Baqsılardıń saz áspa-bı – duwtar. Baqsılardıń qasında girjekshi, balamanshılar bolǵan.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Berdaq babamızdıń qanday óneri bolǵan eken?
2. Baqsı qanday ásbap penen qosıq aytqan?

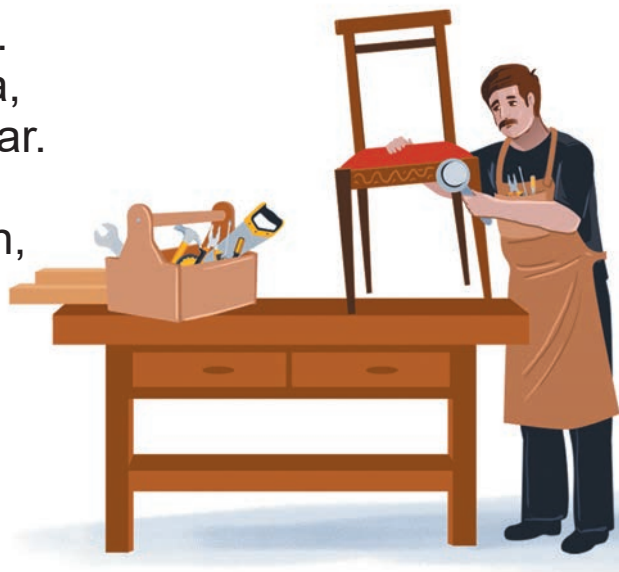
2-tapsırma. Saz ásbaplarınıń atların aytıń. Muzıka páninde qanday saz ásbapların shertiwdi úyrengeńiz haqqında aytıp beriń.

ÓNERLINIŇ QOLÍ ALTÍN

Ónerliniń qolı altın,
Degen xalıqta naqıl bar.
Qollansań sonı turmista,
Sende de balam, aqıl bar.

Ólshep kesip, taxtaydan,
Tegislep oyaq-buyaǵın,
Shegeledim, puqtalap,
Ornalastırıp tuyaǵın.

Mine, stol, otırǵısh,
Buniń da mine pitkeni,
Aǵamniń da usı eken,
Áwelden mennen kútkeni.

S. Pirjanov

1-tapsirma. Sorawlarǵa juwap berin.

1. Atası balasına ne dep aqıl berdi?
2. Bala taxtaydan ólshep, kesip, ne isledi?

2-tapsirma. “Ónerliniń qolı altın”, “Ónerli jeter muratqa”, “Jigitke jeti óner de az” degen naqıllardıń mánisin aytıp berin.

MÚTÁJLIK ÚYRETEDI

Bir otınshınıń eki balası bar eken. Hár kúni bir balası menen toǵaydan otın ákelip satıp kún kóredi eken. Bir kúni awırıp qalıptı. Ol eki balasın arba menen otınǵa jibermekshi bolıptı. Balalar ákesi joqta barıp kórmegenlikten qorqıptı.

– Qápelimde arba sınıp qalsa, ne qılamız? – depti balalar.

– Sizlerge mútájlik bárin de úyretedi, – depti otınshı.

Eki bala to'gayga barip otin shawipti, arbağa qansha otin salıwdı soramağanlıqtan shawğan otinniń bárin júklep úyine qaytıptı. Biraq arba kóp júkti kótere almay sınıp ketipti.

Olar:

– Mútájlik, kel arbanı dúzetip ber, – depti. Biraq heshkim kelmepti.

– Qarańǵı bolıp qalajaq, arbanı ózlerimiz-aq dúzetteyik – depti úlkeni. Kishkenesi de oǵan qosılıp arbanıń sınıǵan jerin ońlap úyge kelipti. Otınshıǵa arbanı mútájlik emes, ózleri dúzetkenin aytıptı. Otınshı kúlip:

– Kórdińiz be? Eger arbanı ózlerińiz dúzetesiz degenimde qorqıp barmaǵan bolar edińiz. Endi óz bilimińizdi kerek jerinde jumsawǵa da úyrendińiz – depti.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Otınshı ne isleytuǵın edi?
2. Ol eki balasına ne dedi?
3. Balalar ne ushın arbanı ózleri dúzetpedi?
4. Sizler mútájlikti qanday túsindińiz?

2-tapsırma. Otınshı hám onıń balalarına qanday táriyp bergен bolar edińiz?

HÚRMETLI KÁSIPLER KÁSIP TAŃLAW

Hárbir insan kishkene bala waqtinan baslap, qanday da bir ónerge, kásipke qızıǵadı. Qızlar shıpaker yaki oqıtıwshı kásibine qızıqsa, er balalar ushıwshı yaki ásker bolıwdı árman etedi.

Mektepti tamamláǵan hárbir insanniń aldında kásip tańlaw máselesi turadı. Usı jerde, mektepte alǵan bilimniń áhmiyeti oǵada úlken. Sebebi biz, qaysı kásipti tańlasaq ta, bilim hám miynet arqalı, tańlap alǵan kásiptiń mamanı bola alamız. Sonlıqtan, mektepte alǵan bilimimiz bizge kásip tańlawda úlken járdemin tiygizedi.

Óz kásibiniń mamanı bolıwı ushın, hárbir adam, óz ústinde kóp izlenip, kitap oqıp, miynet etiwı kerek. Sonıń nátiyjesinde ol keleshekte ózi tańlaǵan kásibiniń mamanı bolıp, joqarı tabıslarǵa erisedi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Kásip degenimiz ne?
2. Kásipti iyelewde neler kerek boladı?
3. Sizler qanday kásiplerdi bilesiz?

2-tapsırma. “Kásipti qalay tańlaw kerek? degen temada sáwbetlesiń.

EÑ KEREKLI KÁSIP

Bir kuni diyqan, digirmanshı ham nanbay ushırasıp qalıptı. Olar sóylesip otırıp tartısıp qalıptı. Nanbay eger

men mazalı hám sulıw nanlardı pisirmegenim de sizler ne jer edińiz? – depti.

– Eger men biydaydı digirmanda un qılmasam, bul mazalı nandı neden, qalay tayarlağan bolar ediń? – dep soraptı digirmanshı.

Sonda diyqan ashıwlanıp:

– Eger men biydaydı egip kógertpesem, pisirmesem, sen neni digirmanda un qılğan bolar ediń? – depti. Olar uzaq tartısıp bir-birin jeńe almaptı. Sonda olar danıshpannıń aldına barıptı. Danıshpan olarğa:

– Úshewińizdiń de kásibińiz eń kerekli kásip, bir-birinen kem emes, bir-birine tıǵız baylanıslı. Úshewimizdiń miynetińiz nátiyjesinde mazalı nanlar turmısımızdı jaqsılaydı. Kásibińizden kamal tabıń, – depti.

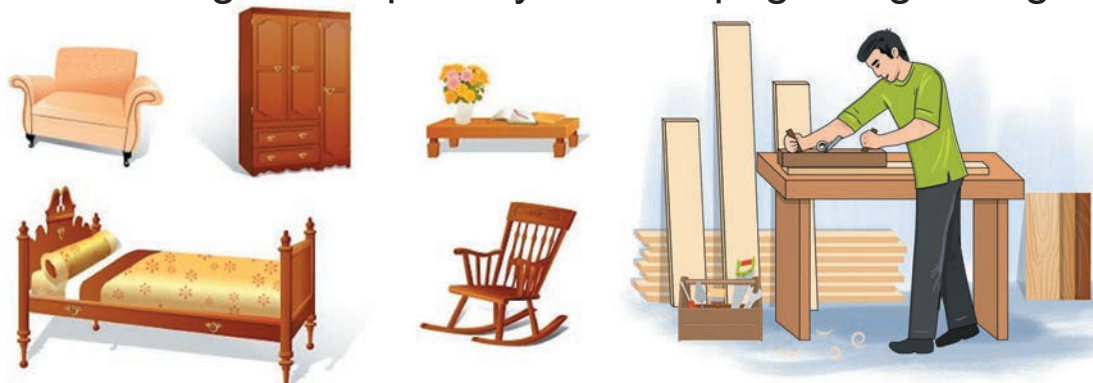
? 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap beriń.

1. Tekstte qanday kásip iyeleri haqqında sóz boladı?
2. Diyqan, digirmanshı hám nanbay ne ushın tartısıp qaldı?
3. Danıshpan olarğa qanday másлахat berdi?

2-tapsırma. “Keliń, jaqın insanlarımızdıń kásibi menen tanısayıq” temasında sáwbetlesiń.

USTASHÍLÍQ

Ustashılıq – eń áhmiyetli kásiplerdiń biri. Ol insannıń eń zárúr bolğan baspana yamasa qorǵanıwǵa bolğan

zárúrligin toltırıwǵa baǵdarlanǵan. Áyyemgi zamanlardan baslap-aq insanlar, hawa rayınıń qubılıslarınan, jabayı haywanlardan ózlerin qorgaw ushın túrli imaratlar qurǵan. Qurılǵan imaratqa qarap, olardı qurǵan adamlar hám sol dáwir haqqında maǵlıwmatqa iye bolǵan.

Aǵash hám aǵash materialları xalıq xojalıǵınıń barlıq tarawlarında kóp qollanıladı. Aǵash – bul terektiń denesi, putaqları, shaqaları hám tamırlarınıń tiykarǵı bólimlerinen alınatuǵın material.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. İnsanlar ne ushın túrli imaratlar qurǵan?
2. Aǵash qanday material ?

2-tapsırma. Aǵashtan qanday zatlardı soǵıwǵa bolatuǵınlıǵı haqqında sáwbetlesiń.

KIM BOLSAM EKEN?

Ármanlarım meniń sheksiz,
Qaysı biri eter nesip?
Vrach, ustaz, gezsem teńiz
Hámmesi de maqul kásip.

Ushqish bolip diń hawada,
 Samolyotta ushsam deymen,
 Sapar etip alıslarǵa,
 Mánzillerdi qushsam deymen.
 Ustaz bolsam balalar menen,
 Baxıt gúlin tere bilgen,
 Sır shertisip tomlar menen,
 Keleshekti kóre bilgen.
 Diyqanshılıq ata kárim,
 Oylanaman, diyqan bolsam,
 Bosqa ketpey altın terim,
 Watanımnan alǵıs alsam.
 Berilemen oylarǵa kóp,
 Shofyor bolsam qalay bolar?!
 Bul kásip te emes ǵoy shep,
 Kúter seni aydın jollar!
 Shayır bolip shıqsam eger,
 Qosıq, dástan jazar edim.
 Hámme tanıp sálem berer,
 Qatarımnan ozar edim.
 Ya ilimpaz bolsam ba eken,
 Oylap tabar jańalıqtı,
 Árman, tilek sheksiz eken,
 Kúser bárha danalıqtı.

V.Mayakovskiy

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Bala kim bolǵısı keledi?
2. Ol qanday kásiplerdi aytıp ótti?
3. Bunnan basqa jáne qanday kásiplerdi bilesiz?
4. Siz qanday kásip iyesi bolmaqshısız?

ISBILERMENLIK

Isbilermenlik-dáwir talabı. Kishi biznes jeńil hám azıq-awqat, xalıqqa xızmet kórsetiw tarawlarında ámelge asırıladi. Máselen júk tasıw xızmetleri, miymanxana, kafe, shashtárezxana, atelye, hár qıylı buyımlardı ońlaw ustaxanaları da xalıqqa xızmet kórsetedi. Awıl xojalıǵında – bul fermer xojalıqları, diyqansılıq hám mal sharwashılıǵı islerin atap kórsetiwge boladı.

Sońǵı waqıtlarda mámleketimizde jeke isbilermenlik kúshli rawajlanıp kiyatır.

? 1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap beriń.

1. Isbilermen qanday kásip?
2. Kishi biznestiń túrlerin aytip beriń?

2-tapsırma. Berilgen qosıqtı oqıń. Qosıqtan endi islenetuǵın háreketlerdi aytip beriń.

Ańsatı joq kásiptiń,
Úlkeysem dep asıqtım.
Bolsam deymen aǵamday,
Xızmetinde xalıqtıń.

Aǵash usta, ónerment,
Túrli buyım islegen.
Jaqsı oqıp sabaqtan,
Isbilermen bolaman.

AĞAM TURAR SHEGARADA

Ağam turar shegarada,
Kirpik qaqqay saq bolıp,
Ağam turar el qorğawda,
Erligine danq tolıp.
Qorğap turar ana jerdi,
Náresteler kúlkisin,
Qorğap turar ata miyrim,
Adamlardıń uyqısın.
Qorğap turar tuwğan jerdiń,
Írgalğan hár gıyasın,
Qorğap turar ullı eldiń,
Oylı – biyik qıyasın.
Qorğap turar Watanımniń,
Quwanışlı waqıtın,
Qorğap turar márt xalqımniń,
Tinishlıgın baxıtın

Sh.Atamuratova

- 1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Shegaranı ne ushın qorǵaymız?
 2. Shegerashı bolıwdıń qanday qıyınshılıǵı bar dep oılaysız?
- 2-tapsırma.** Geografiyalıq kartadan Ózbekstan Respublikası menen shegeralas mámleketlerdi kórsetiń.
- 3-tapsırma.** “Watandı qorǵaw-perzentlik wazıypam” temasında sáwbetlesiń.

SALÍKESH

Hárbir túbi salınıń,
Tań shıǵına malınıp,
Kóz aldında turǵanday,
Merwert monshaq taǵınıp.
Jerge degen ıqlası,
Íntıqtırıp talaydı,
Ana-Watan qushaǵın
Gúl marjanǵa oraydı.

X.Úbbiniyazov

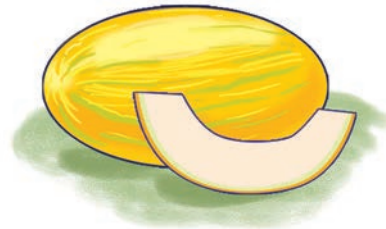
1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Salı haqqında nelerdi bilesiz?
2. Salıkeshtiń miyneti haqqında nelerdi bilesiz?

2-tapsırma. Qosıqtı buwınlarǵa bólip oqıń. Olardıń densawllıqqa qanday paydası bar ekenligi haqqında sáwbetlesıń.

Onıń jupar iyisinen,
Piskenligin bilesen sen,
Hár tilik, hár kesesinen,
Til úyirgen mazasınan,
Ház etesen jegeninde,
Algıs aytar ekkenlerge.
Órmeledi qol jayıp,
Gúl shıǵardı altınday,
Túyneq saldı ájayıp,
Boldı buǵan kewlim jay.
Názer salıp qarasam,
Digirmanday qaramıń,
Mútájińe jaraysań,
Asqabaǵım adamnıń.

3-tapsırma. Ózlerińiz bilgen palız eginleriniń atların aytıp berıń.

PILLEKESH QÍZ

Nawqan tuttım, xalqım jipek kiysin dep,
Dos quwanıp, dushpanlarım kúysin dep
Mángilik baxıttır jipek bayrağın, –
Tań samalı talwaslanıp súysin dep.

Jipek qurtı bağılatuğın jer júdá azada bolıwı kerek. Aprel ayınıń ishinde qurtlar ónip ósedı. Jipek qurtınıń awqatı – tut japırağı. Jipek qurtı kútá názik boladı. Kóp tárbiya talap etedi. Jipek qurtı jetisip, awzınan jipek shıǵaradı. Ózine uya toqıydı. Qurt toqıǵan pillesiniń ishinde qaladı. Pilleden jipek alınadı. Jipekten shayı atlaslar toqıladı. Eń kerekli zatlar islenedi.

1-tapsırma. Sorawlarǵa juwap berıń.

1. Jipek qurtı bağılatuğın jer qanday bolıwı kerek?
2. Olar ne menen azıqlanadı?
3. Pillekesh miyneti haqqında aytıp berıń.

WATAN QORĠAR ÁJAĠAM

Watan qorġar ájaġam,
Men kishkene balaman.
Xat jazadı ol maġan,
Men de ásker bolaman.
Pútın bolsın dep mudam,
Insanlardıń baxtı usı,
Watan qorġar ájaġam,
Shad ómirdıń saqshısı.
Quyash kúlip qaraġan,
Men sonınday balaman.
Watan qorġar ájaġam,
Bolsın dep el abadan.
Haq niyetli hár adam,
Tınıshlıqtı qollaydı,
Sebep meniń ájaġam,
Bárha onı qorġaydı.

S. Pirjanov

1-tapsırma. Sorawlarġa juwap berıń.

1. Balanıń ájaġası qanday kásip iyesi?
2. Ol qanday áhmiyetke iye dep oylaysız?
3. Ne ushın Watandı qorġaw kerek?
4. Watandı qorġaw ushın kimler juwapker?

KIMNIŇ AĠASÍ ÚLKEN?

Ájaġam traktorshı,
Hámmeden artıq kúshi.
– Seniń ájaġań she, Toyshı?
– Komandir, mergen, ańshı.
– Seniki she, Joldas sher?
– Meniń aġam injener.
– Seniń aġań –she Aman?
– Aġam agronom-maman.

- Seniń aǵań – she Ğafur?
- Meniń aǵam shofer.
- Seniń aǵań she, Jolshı?
- Aǵam ele oqıwshı.
- Kimniń aǵası úlken, Hámmesi de teń eken.

K. Muxammediy

- 1-tapsırma.** Sorawlarǵa juwap beriń.
1. Qosıqta qaysı kásip iyeleri haqqında ayılǵan?
 2. Ne ushın traktorshınıń kúshi hámmeden artıq dep ayılǵan?
 3. Sizler qaysı kásiplerdi jaqsı dep esaplaysız?
 4. Sizlerdiń ájaǵalarıńız qanday kásip iyesi?

- 2-tapsırma.** Kóp noqattıń ornına tiyisli sózlerdi qoyıp aytıp beriń.
- Traktorshı traktor menen jer
- Ańshı ań
- Diyqan jerge egin
- Aydawshı mashına ...

KEPSERLEWSHI

Kiydi qolǵap, etigin,
Is basına bardı da.
Bastı toktıń tetigin,
Ayna tutıp aldına,
Ashıq eken ómirge,
Qolınan nur tamadı.
Temirlerdi temirge,
Qurastırıp jamadı.
Qarap kózim qamastı,
Boldım betti burǵanday,
Kepserlewshi quyashtı,
Qolda uslap turǵanday

? 1-tapsırma. Sorawlarğa juwap berin.

1. Kepserlewshi qanday kiyimlerdi kiyip jumıs baslaydı?

2. Ne ushın quyashtı qolına uslap turğanday bolıp kórinedi?

SÚWRETSHI

Tábiyattin boyawın,
Tábiyattan alganday
Múmkin birden oylawın.
Úlken adam salganday.

Keń jol ashıq talantqa,
Íqlas bolsa, hárqanday
Keleshekte shaması,
Zor súwretshi bolğanday.

ÓTILGENLERDI BEKKEMLEW

1-tapsırma. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikası bayraqlarındaǵı reńlerdi aytıp berıń.

2-tapsırma. Qosıqtı oqıń hám mazmunı haqqında sáwbetlesıń.

QARAQALPAQTÍN

Aq otawı kewlin bezegen,
Basqurı bar qaraqalpaqtıń,
Jurtshılıqtı nurǵa bólegen,
Dástúri bar qaraqalpaqtıń.

Úyi bazar shadlı, waǵırlı,
Miymanı kóp qaraqalpaqtıń.
Dayı, bóle, ǵarǵa tamırlı,
Tuwısqanı kóp qaraqalpaqtıń.

Basqalardan meniń ayırmam,
Aq kókirek bolgan saǵamız,
Qawın egip berip qayırǵa,
Algıs alǵan diyqan babamız.

B. Seytaev

 3-tapsırma. Pikirlerdi baylanıstırıw ushın **sebebi, sonıń ushın, sol sebepli** sózlerin qollanıń hám gáplerdi tolıqtırıń.

Men azanda kesh turdım, ... keshigip qaldım. Aygúl sabaqqa kele almadı, ... awırıp atır edi. Keshe oqıw-dan qalǵan edim, ... ótilgen temalardı bilmey qaldım. Men onıń sózlerine túsinbedim, ... bul tildi ele tolıq úyrenbegen edim. Ustaz maǵan raxmet ayttı, ... salǵan súwretim hámmege unaǵan edi.

 4-tapsirma. “Mektep asxanasınaǵı 10 minut” temasında kishi tekst dóretiń.

 5-tapsirma. Qosıqtı oqıń hám mazmunı haqqında sáwbetlesiń.

Elimizdiń jaslarımız,
Jaslarımız jaynaǵan.
Ullı baxıt qushaǵında,
Qushaǵında oynaǵan.
Anaw-mektep, oqıp bilim,
Oqıp bilim alamız.

Kim bolamız desek te biz,
Desekte biz bolamız.
Bizge ashıq ónerdiń keń,
Ónerdiń keń jolları.
Quwanışlı elimniń qız,
Elimniń qız-ulları.

T.Jumamuratov

6-tapsırma. “Men de bir kásip iyesi bolaman” temasında sáwbetlesiń. Pikirlerdiń izbe-izligin bildiretuǵın sózlerdi paydalanıp pikirńizdi dálilleń.

Birinshiden,

Ekinshiden,

Úshinshiden,

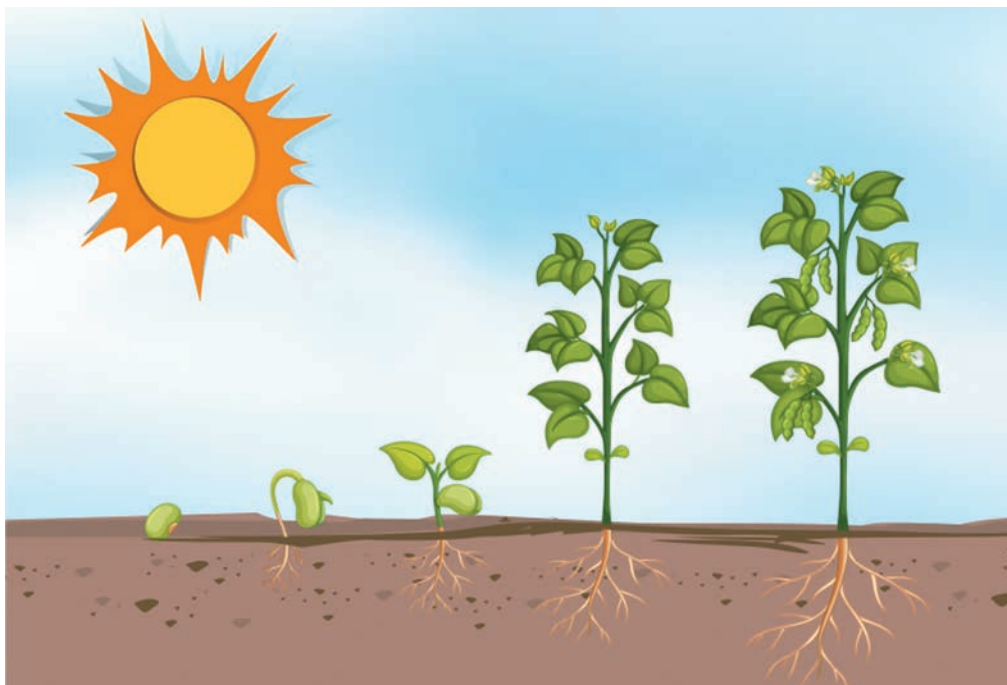
7-tapsırma. Berilgen súwretlerden paydalanıp kishi tekst dúziń.

 8-tapsırma. Súwrettegi qanday kiyimler ekenligin aytıp berıń. Olardı qay jerge kiyiw kerekligi haqqında sáwbetlesıń.

 9-tapsırma. Berilgen súwretlerden paydalanıp, náldi egiw izbe-izligin aytıp berıń.

 10-tapsırma. Berilgen súwretlerden paydalanıp, tábiyat qubılısları hám olardıń bizge tásiiri haqqında aytıp berıń.

11-tapsirma. Qosiqti oqin hám densawlıq haqqında pikirlerden paydalanıp “Salamat bolıw sırları” temasında sáwbetlesin.

DENSAWLÍQ – TEREÑ BAYLÍQ

Baylıqlar kóp esap-sansız,
Birewinen biri aǵla,
Teń kele almas bári, jalǵız
Densawlıqqa bul dúnyada.

Denin eger saw bolmasa,
Kewline yosh ta kelmese,
Oyin-kulki, toy-tamasha,
Hatte, ol da qiziq emese.

Densawlıq – ol adamdaǵı
Ómirdin qaynaǵan gezi,
Miywege tolganday baǵı,
Baxıttin ol naǵız ózi.

J. Dilmuratov

12-tapsırma. Berilgen súwretlerdiń qaysı kásip iyesine tiyisli ekenligin tabıń. “Paxta-milliy baylıǵımız” temasında sáwbetlesıń.

ANA TILI HÁM OQÍW SAWATLÍLÍGÍ

1-bólim

*Ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń
2-klası ushın sabaqlıq*

Xudojnik – Umid Sulaymonov

Redaktor – Sarbinaz Tóremuratova

Kórkem redaktor – Sarvar Farmonov

Texnik redaktor – Akmal Sulaymanov

Korrektor – Gáwhar Utewlieva

Dizaynerler – Dilmurod Mulla-Axunov, Ixvoliddin Salohitdinov

Operator – Shaxobiddin Maxmadiev

Basıwǵa 06.09.2021-jılda ruxsat etildi.

Ólshemi 60x81 1/8. Arial garniturası. Kegli 16 shponli.

Ofsetbaspı. Shartlı baspa tabaǵı 13,95.

Nashriyot-hisobtabaǵı 8,64 baspa-esap tabaǵı.

Nusqası ____ dana. Buyırtpa № ____

Ijarağa beriletuġın sabaqlıqtıń jaġdayın kórsetiwshi keste.

№	Oqıwshınıń atı hám familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alınǵandaǵı jaġdayı	Klass basshısınıń qolı	Sabaqlıqtıń tapsırılǵandaǵı jaġdayı	Klass basshısınıń qolı

Sabaqlıq ijarağa berilip, oqıw jılı aqırında qaytarıp alınǵanda joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen tómendegi bahalaw ólshemleri tiykarında toltırıladı:

Jańa	Sabaqlıqtı birinshi paydalanıwǵa berilgendegi jaġdayı
Jaqsı	Sırtqı muqabası jaqsı, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılmaǵan. Barlıq betleri bar, jrtılmaǵan, betlerde sızıq hám jazıwlar joq.
Qanaatlandırarlı	Sırtqı muqabası biraz ezilip, shetleri qayrılǵan, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılǵan jaġdayı bar, biraq qanaatlandırarlı dárejede ońlanǵan. Jrtılǵanbetleri qayta jelimlengen. Ayırım betlerine sızılǵan.
Qanaatlandırarsız	Sırtqı muqabası jrtılǵan. Ústine sızılǵan.Sabaqlıqtıń tiykarǵı bóliminen ajratılǵan yamasa pútkilley joq. Qanaatlandırarsız dárejede ońlanǵan. Betleri jrtılǵan, ayırım betleri jetispeydi. Ayırım betlerine sızılǵan, boyalǵan. Sabaqlıqtı tiklewge bolmaydı.